

SZABÓ BALÁZS

A HADTUDOMÁNY OKTATÁSA A KORA ÚJKORI JAPÁNBAN

A kora újkor (1603–1867) Japán történelmének az a szakasza volt, amelynek társadalmi-politikai rendszere joggal nevezhető nagymértékben tervezetnek: a rendszer 17. század eleji megalkotói arra törekedtek, hogy nagyon stabil, az állandóságot biztosító viszonyokat teremtsenek. Munkájuk optimális feltételei adottak voltak, hiszen az Edo 江戸 székhelyű shōguni kormányzat kezében párját ritkító katonai, politikai és gazdasági hatalom összpontosult.¹ Ehhez mérhető nagyságrendű vállalkozásra az ország addigi történelmében csak a 7–8. században volt példa, amikor a császári udvar kínai mintákat követve alapjaitól szervezte át a teljes központi irányítást és a vidéki közigazgatást. Az a kísérlet azért nem érhetett el teljes sikert, mert túlzottan sablonos, a helyi viszonyokhoz igazodni nem tudó volta miatt folyamatos ütközéseket teremtett az elmélet és a gyakorlat, az elképzelt ideális világ és a valóság között.

A 17. század eleji vállalkozás ezzel szemben nem kívánt külföldi mintákat követni, s az alkotók előtt lebegő egyetlen cél a gyakorlatnak való megfelelés volt, klasszikus példák helyett saját, a 16. század háborús világában szerzett tapasztalataikra kívántak hagyatkozni. A tartós béke és nyugalom egyik alapvető feltételének látták az ország gazdaságában meghatározó szerepet játszó parasztság és a hatalom megszerzésében és megtartásában kulcsfontosságú katonaság szétválasztását, így az új rendszer egyik sarokköve lett a harcosok elkülönülő társadalmi csoporttá szervezése.² A létrejövő négyosztatú társadalmi rend (*shimin* 四民)³ tetején a harcosok álltak, akiket a shōguni kormányzat –

---

¹ Az 1600-as sekigaharai csata utáni birtokelkobzásokról, az új, Tokugawa vezette birtokrend kialakításáról lásd Oishi 1991: 22, Mikami 1977 1: 149–157.

² A parasztság és a harcosok szétválasztásának általános okairól: Oishi 1991: 17, Nakane 1991: 214; Oda Nobunaga korai kísérleteiről: Ooms 1985: 31; Hideyoshi vonatkozó politikájáról: Howland 2001: 355 általánosabban Minegishi 1991. A parasztság katonai feladatoktól való távoltartása a rendszer axiómáinak egyikévé vált, ez a korlátozás egészen addig nem lett feloldva, amíg a délnyugati hanok el nem kezdték szövetkezni a halódó Tokugawa-rendszer ellen (Kublin 1949: 24).

³ A „négy osztály”, *shimin* kifejezés az *Írások könyvében* (*Shujing* 書經 5:20) bukkan fel először, felosztásának logikája azon alapult, hogy a hivatalnokok (*shi* 士, jp. *shi*) az uralkodót

és annak útmutatásai alapján a tartományurak (*daimyō* 大名) is – vidékről a várak alatt kialakuló városokba költöztettek, s elszakítva őket a jövedelem-szerzés valamennyi formájától az uruktól kapott évjáradéktól tették őket függővé.⁴

Az új rendszer társadalomra vonatkozó elképzelései konfuciánus elvek mentén lettek megfogalmazva, ahol a harcosok társadalmi csoportja⁵ az uralkodót az uralkodásban közvetlenül segítő hivatalnokok helyét foglalta el, azonban a Tokugawa-hatalom 徳川 egyetlen pillanatra sem szűnt meg harcos voltukat hangsúlyozni és legfontosabb feladatukként állítani be az egy esetleges háborús helyzetben katonaként való helytállást. Ez az ellentmondás, hogy a funkciójukat, társadalmi szerepüket tekintve közigazgatási, hivatalnoki munkát végző szamurájok számára ez (vagyis a tényleges munkájuk) csak másodlagos lehetett a katonai főfeladatuk mögött, végigkísérte a teljes korszakot.⁶ A probléma érzékenyen jelentkezett mind a magasabb rangú szamuráj-hivatalnokok számára, akiknek munkája sokkal inkább hivatali volt, mind pedig a jóval nagyobb létszámú alacsony rangú szamurájoknál, akiknek feladatköre bár katonai volt, háborús helyzet híján joggal érezték feleslegesnek magukat.

A szamuráj elsődlegesen katonai feladatkörének megfelelően a tőle elvárt tudás is főleg katonai jellegű volt, a hagyományos konfuciánus erényeken túl a hadi tudományokban való nagyfokú jártasságot követelték meg az ebbe a státuszba tartozóktól, beosztástól, rangtól függetlenül. Ebben a kontextusban gyakran hangzott el a *heihō* 兵法 kifejezés, ami a korszakban egyfajta gyűjtőfogalomként mindenféle katonai, hadtudományi ismeretet jelentett, s mint ilyen, a szamurájok oktatásának a középpontjában állt.

A kifejezés Japánban a klasszikus kínai hadtudományi mű, Sunzi 孫子 (japánul Sonshi) *A háború tudománya* (*Bingfa* 兵法, japánul *Heihō*) című munkájára utalva jelenhetett meg, amit a japánok a kínai kultúra átvételén keresztül ismertek, de tudatos, a katonai képzésben, oktatásban való felhasználása nem történt meg. Ennek oka a Nara- 奈良 és Heian- 平安 korban az

---

közvetlenül segítik a kormányzásban, ezért ők az elsők, a földművesek (*nong* 農, jp. *nō*) állítják elő alapvetően mindazt, amire a társadalomnak szüksége van, a kézművesek (*gong* 工, jp. *kō*) ezekből a termékekből használati tárgyakat készítenek, a kereskedők (*shang* 商, jp. *shō*) pedig mindössze az emberi bírvágyat szolgálják az áruk mozgatásával. Megjegyzendő, hogy a japán konfuciánus gondolkodók egészen az 1720-as évekig nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a négy osztály elvének (Ooms 1996: 298).

⁴ Ennek szociológiai következményeiről ír Hayami 2010: 196.

⁵ Az Edo-kori szamurájság osztály, illetve státusz jellegéről s az ezt körülvevő historiográfiai problémákról ad alapos áttekintést Douglas R. Howland (Howland 2001).

⁶ Egy 1719-ben Japánban járt koreai küldöttség tagjai lekicsinylően meg is jegyezték, hogy Japánban nincsenek „tudós hivatalnokok” (*shi* 士), helyettük csak katonák (*hei* 兵) (Watanabe 1985: 61).

országot irányító arisztokrata hatalom határozottan „civil” jellege lehetett, az udvar vezetőinek érezhető ódzkodása a katonai feladatoktól.⁷ Ez jelentős elmozdulás volt a korai századok felfogásához képest, amikor a hadi erényeket még az uralkodó legfontosabb tulajdonságainak tekintették.⁸ Az udvar eltávolodása a katonai szervezetek működtetésétől végül politikai súlyának a hanyatlásához vezetett, előkészítve a felemelkedő szamuráj-osztály 12. század végi hatalomátvételét és a shōguni hatalomgyakorlás hét évszázadát.⁹

A klasszikus kínai hadtudományi munkák újrafelfedezésére a 16. század végéig kellett várni: a hosszú háborús időszak végén az országot saját hatalma alatt egyesítő Tokugawa Ieyasu 徳川家康 1599-ben Fushimiben 伏見 üzemeltetett nyomdájával újranyomatott a hét hadtudományi klasszikus¹⁰ közül hármat, majd néhány évvel később mind a hetet kiadatta.¹¹ Ieyasu törekvése a japán hadtudomány elméleti háttérének fejlesztésére bátorítóan hatott azokra a szerzőkre is, akik ekkor láttak hozzá az elmúlt háborús időszak történeteinek a feldolgozásához.¹² Az egykor Kai 甲斐 tartományt (ma Yamanashi 山梨 prefektúra) uraló Takeda 武田 család, főként annak legsikeresebb vezetője, Takeda Shingen 武田信玄 (1521–1573) hamar az érdeklődés homlokterébe került, különösen, mert saját tettei és híre mellett köztudott volt, hogy maga Ieyasu is sokat merített az általa létrehozott katonai rendszerből.¹³ A Takeda-

⁷ Kublin 1949: 23.

⁸ Yamaji 1994: 487–488.

⁹ A császári haderő hiánya kínzó problémaként jelentkezett a Meiji-restauráció idején: bár a császári oldal mellett küzdő haderő névleg a császár parancsait követte, valójában a különböző tartományok által delegált csapatokból állt. A közvetlenül az udvar alá tartozó kontingens mindössze háromszáz rőnin és szamuráj volt, a kisebb uradalmakból toborozva (Kublin 1949: 26).

¹⁰ A hét hadtudományi klasszikus (*heihō shichisho* 兵法七書) a Sunzi 孫子 (jp. Sonshi) által írt *Bingfa* 兵法 (jp. *Heihō*), a Liu tao 六韜 (jp. *Rikutō*), a Huang Shigongnak 黄石公 (jp. Kō Sekikō) tulajdonított *San lüe* 三略 (jp. *Sanryaku*), a Wu Qihez 吳起 (jp. Goki) kötött *Wuzi* 吳子 (jp. *Goshi*), a Wei Liaozhi 尉繚子 (jp. *Utsuryōshi*) és a Sima Fa 司馬法 (jp. *Shibahō*) voltak. Először a *Bingfa*, a *Liu tao* és a *San lüe* lett kinyomtatva.

¹¹ Totman 1993: 96.

¹² Érdekes tény, hogy bár Japánban és Koreában nagyjából ugyanabban az időben jelentkezett a kormányzati törekvés a hadtudomány fejlesztésére, míg Koreában ez központi irányítással, a király által szponzorált kutatással és könyvkiadással valósult meg, addig Japánban kizárólag egyéni vállalkozások révén. A Hideyoshi támadásai utáni koreai katonai reformokról lásd Csoma 2011: 72–73.

¹³ Tokugawa Ieyasu 1584-ben szembekerült az ország egyesítésén, az 1582-ben meggyilkolt Oda Nobunaga 織田信長 örökségének továbbvitelén fáradozó Hashiba Hideyoshival 羽柴秀吉 (aki 1586-ban veszi fel a Toyotomi családnevet). A viszály végül békekötéssel zárult, de a tárgyalásokat Tokugawa részről vezető, Ieyasu belső köréhez tartozó Ishikawa Kazumasa 石川数正 váratlanul átállt Hideyoshihoz. A Tokugawa-rendszert jól ismerő vezető vazallus áruháza arra kényszerítette Ieyasut, hogy teljes körűen átalakítsa hadszervezetét, amihez mintaként az akkor már hozzá tartozó Kai tartomány volt Takeda-berendezkedését vette, amit nagyban

ház csatáinak történetét, a Takedák hadszervezetét, jogrendjét leíró műként született meg a *Kōyōgunkan* 甲陽軍艦, a *Kai-beli hadsereg áttekintése* című mű, amely minden későbbi hadtudományi munka alapja és mintája lett.¹⁴

A *heihō* az Edo-kor elején többféle értelemben használt kifejezés volt: jelentett fegyverforgatási készséget, s a kard, mint a szamuráj legfontosabb fegyvere kiemelkedésével még szűkebben kardvívást, de értettek alatta szélesebb értelemben vett hadtudományt, a csapatok, seregek irányításának ismereteit is.¹⁵ Yagyū Tajima-no-kami Munenori 柳生但馬守宗矩 1632-ben nyújtotta be Tokugawa Iemitsu shōgunnak a harc tudományáról írt művét, amelynek a *Heihō kadensho* 兵法家伝書, a *Harcművészet családi hagyománya* címet adta.¹⁶ Ez a könyv a harcművészeteket pártoló *shōgun* jóvoltából számos nagyúrnak el lett küldve, ismertsége az Edo-korban jelentős volt, nem kis mértékben meghatározta, amit a korban a harcművészetekről gondoltak.¹⁷ Az első könyv bevezetésében Munenori ezt írja:

„A fegyverek (hei 兵) használatának módja (hō 法) van, amelyet ha valaki nem ismer, nem ő öl meg másokat, hanem éppen ő lesz az, akit

---

segített az, hogy a korábbi Takeda-szamurájok jelentős része már őt szolgálta (Mikami 1977 1: 94–96, Kitajima 1978: 60–63).

¹⁴ A *Kōyōgunkan* szerzője a mű előszava szerint Kosaka Masanobu 小坂昌信, Takeda Shingen egyik jeles tábornoka volt, a művet 1616 körül végleges formájába öntő Obata Kagenori 小幡影憲 pedig csak szerkesztési munkát végzett rajta. A mű szerzőségével kapcsolatban számos vita dül a mai napig (Owada 2005: 30–37). Watatani és Yamada egyértelműen Obata művének tartja, azzal vádolva őt, hogy egyszerűen ráhamisította arra Kosaka nevét (Watatani – Yamada 1978: 275–276). A műből kiolvasható hadtudományi elképzelésekről: Asano 1979.

¹⁵ A *heihō* a 15. század körül még igen korlátozott jelentésű kifejezés volt, a háborús tevékenységhez kapcsolódó szertartásokat, a hadakozás „helyes” módját jelentette; korai kifejezéseként a *gunbai* 軍配, *saihai* 采配 volt használatban, ezek olyan legyezőszerű eszközök voltak, amelyeket a hadvezérek irányításra, parancsok jelzésére használtak. Általánosan elterjedt vélemény, hogy a 16. századra a *heihō* már inkább harcművészetet, harci, katonai tudást jelentett (Mikami 1977 1: 99), az Edo-kor elejére valójában mindkét értelmezés élő marad, a katonai tudomány jelentés mellett (ami sohasem szűnt meg érvényesnek lenni) az egyes harcok esetében, „az én *heihōm*” értelemben vonatkozhatott a harci tudás egyes fajtáira, így például kifejezetten kardvívásra is (Rogers 1990b: 419). Olyan, a korban keletkezett művek, mint a *Heihō kadensho* vagy a *Gorin no sho*, következetesen a *heihō* két fajtájáról, „kis és nagy” *heihō*ról beszélnek (*Heihō kadensho*, *Gorin no sho*; a *heihō* fogalmában végig jelen levő kettős értelmet hangsúlyozza Imamura 1967: 95).

¹⁶ A mű keletkezésének körülményeit elemzi Imamura 1967: 90–95, elméleti tartalmának elemzéséért lásd ugyanott 95–101, Ōmori 1991: 50–68, Nakabayashi 1988.

¹⁷ A másik, ma hasonló jelentőséggel kezelt mű Miyamoto Musashi 宮本武蔵 *Gorin no sho* 五輪の書 (Az öt kör könyve) című alkotása, amely azonban a 20. század elejéig a Niten Ichiryū iskola titkos irataként volt kezelve, így korabeli hatása elenyésző volt. Munenori és Musashi álláspontjának rövid összevetéséért lásd Sakai 2012: 9. A *Gorin no sho* keletkezésének körülményeiről: Uozumi 2002: 149–158, a mű részletes elemzéséért lásd ugyanott 173–258.

megölnek. Felületesen szemlélve, amikor a harc művészetéről (*heihō* 兵法) beszélünk, arra gondolunk, amikor karddal a kézben állok szemben az ellenfelemmel. Ebben a két karddal vívott harcművészetben csak egy ember veszít és csak egy ember győz. Ez az, amit kis harcművészetnek nevezünk, s az elérhető győzelem is csak kismértékű. Van azonban úgy, hogy valakinek a győzelme egy ország győzelme is, veresége pedig egy ország veresége – ezt nevezük nagy harcművészetnek.¹⁸

Mint látható, a *heihō* két értelmezése tudatosítva volt már a 17. század elején, mégis egy ideig ugyanazt a kifejezést használták mindkettőre, ami bizonyosan értelemzavaró volt; a század végére azonban már igyekeztek elkülöníteni a kétféle tartalmat, *heihō*-nak a hadtudományokat, a seregek irányítását, vagyis Yagyū Munenori fenti kifejezésével a „nagy harcművészetet” nevezték, míg a „kis harcművészetet”, az egy ellenféllel vívott párharcot *bugei*-nek 武芸 vagy *bujutsu*-nak 武術 mondták. Megjegyzendő, hogy a ma a harci művészetekre általánosan használt *budō* 武道 (a harc útja) kifejezést csak a Taishō 大正 korban (1912–1925) kezdték az összes ilyen irányzatra vonatkozóan használni.¹⁹ A hadtudományok megjelölésére használt kifejezések a kor előrehaladtával megszaporodtak: a *gungaku* 軍学, *gunpō* 軍法, *jingaku* 陣学 és *gunritsu* 軍律 szavak egyaránt használatban voltak.

Általános jelentése miatt a hadtudomány az első helyre került a korszak első, a harci művészeteket felsoroló s azok jelentős személyiségeit ismertető művében is, amely mű első könyve jelen tanulmány tárgyául szolgál. Ez a mű Hinatsu Shirōzaemon Shigetaka 日夏四郎左衛門繁高 munkája, amellyel 1714-ben készült el, nyomtatásban azonban csak 1716-ban jelent meg. Eredeti címe *Kanjō shōden* 干城小傳 volt, de elterjedésével párhuzamosan többféle címen is ismeretessé vált, nevezték *Kanjō bugei shōden*-nek 干城武芸小傳, és *Bugei shōden*-nek 武芸小傳 is, feldolgozásai jelentek meg *Bugei shōden bassho* 武芸小傳拔書 és *Bugei shōdensho* 武芸小傳書 címen is, ám legelterjedtebb címe *Honchō bugei shōden* 本朝武芸小傳 lett, ezen a néven adták ki aztán a modern Japánban is. A *Honchō bugei shōden* a modern Japánban először 1883-ban került publikálásra, a *Shiseki shūran* 史藉集覽 című gyűjtemény 90. kötetében, majd számos, a harci művészetekhez kapcsolódó antológia részeként is megjelent: a Hayakawa Junzaburō szerkesztésében készült *Bujutsu sōsho* 武術叢書 (1915), a Yamada Jirōkichi 山田次郎吉 szerkesztette *Zoku kendō shūgi* 続剣道集義 (1923), *Nihon kendō shiryō* 日本剣道資料

¹⁸ Yagyū 1988: 21.

¹⁹ Suzuki 2005: 94.

(1943), Watatani Kiyoshi 綿谷雪 *Nihon bugei shōdenje* 日本武芸小伝 (1962). 1920-ban a Dai Nippon Butokukai 大日本武徳会²⁰ kiadta önállóan is.²¹

A *Honchō bugei shōden* jelentősége meghatározó a kora újkor japán harcművészet- és hadtudomány-történetében: a korban ezen kívül még három, az iskolák és a jeles mesterek történetét feldolgozó munka született, azok viszont mind Hinatsu művére támaszkodva készültek el, annak lényegében más szempontok szerinti átfogalmazásai voltak. Ilyen az 1790-ben megjelent *Gekken sōdan* 擊劍叢談 (*Történetek a kardvívásról*) és a *Bujutsu keifu ryaku* 武術系譜略 (*Harcművészek leszármazásának rövid története*). Előbbi a *Honchō bugei shōden* két, kardvívásról szóló kötetének a kibővítése volt, utóbbi pedig az egyes iskolák mester-tanítvány vonalai mellett a rövid magyarázatokat mind Hinatsutól vette. Az 1843-as *Bujutsu ryūso roku* 武術流祖録 (*Harcművészeti iskolák alapítóinak jegyzéke*) pedig pusztán átcsoportosította Hinatsu szövegét iskolák szerint.²² Joggal állíthatjuk tehát azt, hogy a *Honchō bugei shōden* a korban a harcművészet-kutatást megalapozó és meghatározó mű volt, döntően befolyásolta a művelt társadalmi rétegek harcművészetekről vallott felfogását, s egyedülállónak számított egészen a háború utáni időszakig, amikor az egyes iskolák elkezdték nyilvánosságra hozni saját, addig titkosan kezelt irataikat.²³

Hinatsu Shigetakaról sajnos keveset tudni. A kor egy jeles mestere, a Tendō-ryū 天道流 iskolát²⁴ vezető Hinatsu Yoshitada 日夏義忠 elsőszülött fia volt. Yoshitada a Tanba tartományban 丹波 (ma Hyōgo 兵庫 prefektúra) lévő Sasayama-hant 篠山藩 szolgálta, 1688-ban halt meg. Nem világos, hogy

²⁰ A Dai Nippon Butokukai egy 1895-ben alapított szervezet volt, amelynek fő feladatául a hagyományos japán harci művészetek fejlesztését tűzték ki. Kiotóban, a Heian szentély területén épült meg a központja, a terv szerint minden tartomány fővárosában kapcsolódó intézményekkel. Első elnöke Komatsumiya Akihito 小松宮影仁 herceg volt (Nakabayashi 1994: 103, bővebben 102–105).

²¹ Angol nyelvű fordítása a mű bevezetésének és három fejezetének (az íjászatról szóló fejezet és a kardvívás két fejezete) készült, John M. Rogers munkájaként (Rogers 1990a, 1990b, 1991, illetve a fordításokat egy cikkbe gyűjtő Hinatsu 1990).

²² Rogers 1990a: 253.

²³ Rogers 1990a: 254. A háború után az iskolák irataira vonatkozó kutatás, azok kritikai kiadása igazából csak a hatvanas években indult el a Tokiói Pedagógiai Egyetemen (Tōkyō Kyōiku Daigaku 東京教育大学), eleinte Imamura Yoshio 今村義男, majd Watanabe Ichirō 渡辺一郎 professzorok vezetésével (Ōmori 1991: 4). A harcművészet-kutatás kialakulásának, fejlődésének részletes bemutatását lásd Szabó 2010: 10–22.

²⁴ A Tendō-ryū eredeti elnevezése Ten-ryū 天流. Később elsősorban *naginata* 薙刀 (alabárd) iskolaként lett ismert, ám eredetileg kardvívást, lándzsavívást, *naginatát* és lánccs sarlót (*kusarigama* 鎖鎌) is oktató iskola volt. Alapítója Saitō Denkibō Katsuhide 齋藤伝鬼房勝秀, aki Tsukahara Bokudentō 塚原卜伝 tanult kardvívást, iskolájának alapítására vonatkozóan Tenshō 9. (1580), Eiroku 9. éve (1566) is felmerül a forrásokban (Watatani – Yamada 1978: 609–610).

Shigetaka miért nem követte apját az iskola vezetőjeként.²⁵ Egy ideig Sasayamában Matsudaira Kii-no-kami Nobutsunét 松平紀伊守信庸 szolgálta, majd annak halála (1717) után a Sakai 酒井 családhoz szegődött. Hetvenkét évesen, Edóban halt meg, s a Seiganji 清岩寺 templomban lett eltemetve.²⁶

A mű tíz fejezetből áll, kilenc különféle harci művészetet tárgyal (a kardvívással két fejezet foglalkozik): hadtudomány és stratégia (*heihō* 兵法), katonai jelvények és szertartások (*shitsuke* 諸礼), íjászat (*shajutsu* 射術), lovaglás (*bajutsu* 馬術), kardvívás (*kenjutsu* 劍術), lándzsavívás (*sōjutsu* 槍術), tűzfegyverek (*hōjutsu* 砲術), fegyveres közelharc (*kogusoku* 小具足) és fegyvertelen küzdelem (*jūjutsu* 柔術).²⁷ A rövid *Bevezetést* (*Jo* 序) a kor jeles konfuciánus tudósa, Hayashi Hōkō 林鳳岡²⁸ írta, aláírásában Hayashi Nobuyukiként 林信如 tüntetve fel magát. A mű eredeti címét (*Kanjō shōden*) ő választotta, mégpedig a kínai klasszikus, a *Dalok könyve* (*Shijing* 詩經) egyik versét idézve.²⁹

Ez alkalommal a mű első fejezetét, a hadtudományról (*heihō* 兵法) szólót szeretném ismertetni, közölve a szöveg teljes fordítását, ellátva azt az értelmezést segítő, sőt számos esetben egyáltalán lehetővé tevő jegyzetekkel. A hadtudományról szóló fejezet a teljes mű élére került valószínűleg két okból is: egyrészt, a harci művészetek legátfogóbb vonatkozásáról, mondhatni alapjáról van szó, másrészt pedig egyértelmű a szerző személyes érintettsége. Hinatsu, mint közli, maga is hadtudományi tanulmányokat végzett magánál Obata Kagenorinál 小幡景憲, aki a hagyomány Edo-kori újrafelfedezőjének is tekinthető, a fejezet szövege pedig abban is eltér a többitől, hogy Hinatsut itt gyakran cserben hagyja tárgyilagos stílusa, érzelmileg fűtött kirohanásokat intéz a tudományág általa csalóknak vélt művelői ellen.

A hadi tudományok Edo-kori állapotáról szólva elmondható, hogy kevés kivételtől eltekintve (az egyik ilyen éppen a Hinatsu által is nagyra becsült

²⁵ John M. Rogers ezzel kapcsolatban idézi Mitamura Kunihikót 実田村邦彦, aki Dai-Nippon naginatadō kyōhan 大日本薙刀道教範 című, 1939-es művében arról számolt be, hogy Yoshitada sírkövén látta azt a feliratot, ami megjegyezte, hogy „Shigetaka, elsőszülött fia a család örököse volt, de bizonyos okból elhagyta Sasayamát, a Musashi-beli Edóba ment és ott is halt meg” (Rogers 1990a: 254. n. 3). Ebből következtethetően apa és fia elválása az apának csalódás lehetett.

²⁶ Sírja a Seiganji múlt század eleji áthelyezésekor elveszett (Rogers 1990a: 253–254. n. 4).

²⁷ A mű eredeti kiadásában az utolsó fejezet címe *Ken* 拳 (*kenpō* 拳法, vagyis ökölharc), de a szöveg első sora közli, hogy az megfelel a *jūjutsu* nak 柔術, amely kifejezést *yawara* kiejtés-jelöléssel látta el a szerző.

²⁸ Hayashi Hōkō (1645–1732) dédunokája volt a korai Edo-kor nagy konfuciánus filozófusának, Hayashi Razannak 林羅山 (1583–1657). Bátyja korai halála miatt ő örökölte a családfői tisztséget, 1691-ben Daigaku-no-kamivá 大学守, a bakufu konfuciánus oktatásának vezetőjévé nevezték ki.

²⁹ A *Dalok könyve* Zhou Nan 周南 fejezete Tu Ju 兔罍 című részének első verse, a *kanjō* 干城 az urat védő pajzs és várfal értelemben áll.

Hōjō Ujinaga volt) annak értői nem igyekeztek a gyakorlati alkalmazás lehetőségeit hangsúlyozni, a diszciplína erőteljesen formalizált jellegű volt, a régi csaták leírására, azok tanulságainak levonására törekedett: mai értelemben inkább hadtörténetnek nevezhetnénk. A Hinatsu által bemutatott hadtudósok közül néhányan hamar a feledés homályába merültek, valójában csak jelen szöveg közléséből tudunk róluk, mások, mint Obata Kagenori, Hōjō Ujinaga 北条氏長 vagy Yamaga Sokō 山鹿素行 viszont a kor szamuráj-értelmiségének meghatározó alakjaiként vannak számon tartva ma is, a róluk szóló kortárs beszámolóval Hinatsu nagy szolgálatot tett a japán történelem adott szakaszát kutatóknak.

HONCHŌ BUGEI SHŌDEN – 1. KÖTET

本朝武芸小傳 卷之一

Hadi tudomány (Heihō 兵法)

A hadi tudomány országunkban Kashima 鹿島 és Katori 香取 isteni hadseregével,³⁰ Jinmu 神武 császárnak a békétlenek elleni harcával, a katonai erejére büszke Kelet meghódoltatásával és Jingū 神功 császárnénak³¹ a három koreai állam³² elleni támadásával³³ vette kezdetét. [Később] Jitō császárnő hadtudósokat küldött számos tartományba oktatni, Ōe no Masafusa 大江匡房³⁴, és Kibi

³⁰ A Kashima szentély Hitachi 常陸 tartományban, a mai Ibaraki 茨城 prefektúrában található, Takemikazuchi-no-ōkami 武甕槌大神 (más néven Kashima-no-kami 鹿島神) istenségnek épült shintō szentély, a Katori szentély pedig Shimōsa 下総 tartományban, a mai Chiba 千葉 prefektúrában van, a kard istenének, Futsunushi-no-kaminak 経津主神 szentelt templom. Mindkét szentély Takemikazuchi földre szállásához és Izumo meghódoltatásának mondanaköréhez kapcsolódik, isteneiket hadisteneknek tekintik (Wakamori 1985a: 631–632, 1985b: 62).

³¹ Jingū császárné a korai japán krónikákban, a *Kojikiben*, a *Nihonshokiban* és a *Fudokiban* felbukkanó legendás történelmi figura. Chūai 仲哀 császár feleségeként több lázadás leverését is irányította, egy ízben pedig Koreába, Silla ellen vezetett hadjáratot – erről a hadjáratról visszatérve szülte meg fiát, a későbbi Ōjin császárt (bővebben róla, legendájának kialakulásáról: Horiguchi 1980).

³² Vagyis Koguryō, Paekche és Silla, a három királyság, amely osztozott a koreai területen. Történetükről bővebben lásd Csoma 2011: 12–35.

³³ A koreai források nem igazán fogadják el, hogy a félszigeten történő japán katonai beavatkozások szervezett hadjáratok lettek volna, inkább kalóztevékenységről beszélnek (Csoma 2011: 19).

³⁴ Ōe no Masafusa (1041–1111) a Heian-kor neves tudósa volt.

吉備 miniszter³⁵ pedig Japánba hozták Zhuge Liang 諸葛亮³⁶ nyolc stratégiáját, Sunzi kilenc taktikáját, valamint a csapatok mozgatásáról való tanítását.³⁷ A Takeda család hadi tudománya olyan jelentős volt, hogy nem volt ház, amely ebben előtte járt volna – e tudás újjáélesztésében Obata Kagenorinak nagy érdemei voltak s a bakufutól valamennyi nagy házig terjedően nem volt olyan, aki ne használta volna fel azt. Nem mondhatjuk-e azt, hogy Kagenori a hadi tudomány alapítója volt?

Obata Kanbei Kagenori 小幡勘兵衛景憲

Obata Kanbei Taira Kagenori a Kai tartománybeli Takeda család embere volt. A dédapja, Obata Nichijō Nyūdō Moritsugu 小畠日淨入道盛継 a Tōtōmi-beli Kuzumatában 葛俣 született, később Kaiba került, ahol Takeda Nobutsunát 武田信綱³⁸ és Nobutorát 信虎³⁹ szolgálta. Az ő fia, Obata Magojūrō Toramori 小畠孫十郎虎盛, aki később Oribére 織部 változtatta a nevét, a Yamashiro 山城 címet is viselte. Mei'ō 明応 9. évében (1500) apjával, Moritsuguval együtt érkezett Kaiba és lépett a Takeda-ház szolgálatába. Dai'ei 大永 első évében (1521) Fukushima Kazusa-no-suke Masashige 福島上総輔正成 a Tōtōmi és Suruga tartományok seregei élén betört Kaiba, ám Nobutora, akinek akkor nem volt több katonája kétezernél, legyőzte őket.⁴⁰ Az ütközetben Yamashiro legyőzte és a fejét vette Yamagata Awaji-no-kaminak 山県淡路守, miközben maga is megsebesült. Nobutora jutalmul engedélyezte neki, hogy saját

³⁵ Kibi miniszter, vagyis Kibi no Makibi 吉備真備 (695–775) Nara-kori arisztokrata volt, aki 17 évet töltött Kinában.

³⁶ Zhuge Liang (jp. Shokatsu Ryō, i. sz. 181–234) a Három királyság korának politikusa és hadvezére volt.

³⁷ Ezek Japánban elsőként való tanítását a *Shoku-Nihongi* 続日本紀 című krónika (797) kifejezetten Kibi no Makibinek tulajdonítja.

³⁸ Takeda Nobutsuna (1471–1507). Rendkívül nehéz helyzetben vezette a Takeda családot, apjával, fivérével, a tartomány egyes részeit uraló helyi hatalmasságokkal és a szomszédos Imagawa 今川 családdal egyaránt harcban állt. A tartománynak a Takedák alatti egyesítése a fiára várt (Sasamoto 1997: 4–5).

³⁹ Takeda Nobutora (1493–1574). Nobutsuna fiaként annak halála után vette át a családfői tisztelet, egy évvel később azonban legyőzte a hatalomért versengő nagybátyját, és egyesítette uralma alatt a Takeda család területeit. Később sikeresen úrrá lett a tartományban nagy önállósággal bíró helyi hadurakon, a harmincas években pedig már a tartományon kívülre, főleg Shinano 信濃 tartományba vezetett hadjáratokat. 1541-ben fia, Harunobu 晴信 (a későbbi Shingen) elűzte őt Kaiból, és átvette a tartomány irányítását (Sasamoto 2006: 12–25).

⁴⁰ Fukushima Masashige (1492–1521) a Suruga és Tōtōmi tartományokat uraló Imagawa család hadvezére volt. Nobutora a kamijōkawaharai 上条河原 csatában győzte le seregét (Sasamoto 1997: 8–13).

nevéből egy írásjegyet átvéve attól kezdve Toramorinak nevezze magát. Később, amikor már Harunobu 晴信⁴¹ szolgálatában állt, a Shinano tartományban levő Kawanakajimában 川中島, Kaizu 海津 várának külső erődjében lakott, Eiroku 永禄 4. évének (1561) 6. havában, hetvenkét évesen halt meg. Az ő fia Obata Magojūrō Yoshimori 小畠孫十郎昌盛 volt, aki később Matabeire 又兵衛 változtatta a nevét, s a Bungo-no-kami 豊後守 címet is viselte. Shingen parancsára Obata Kazusa-no-suke 小幡上総介 illegitim fiává tették, s nevének írásmódját Obatára 小幡 változtatta. Eleinte a Shinano-beli Kaizu várában lakott, később már hatamotóként teljesítette a harcos küldetését,⁴² számos csatában tüntetve ki magát, Shingentől és Katsuyoritól 勝頼 tizenhét méltató levelet kapott. Tenshō 天正 10. évében (1582), a 3. hónap 6. napján halt meg, negyvenkilenc évesen. Yoshimorinak két fia volt, az idősebbet Tōgorōnak 藤五郎, a fiatalabbat Magoshichirōnak 孫七郎 hívták, ő később Kanbei Kagenori néven lett ismert, Genki 元龜 3. évének (1572) 5. havában született. Tenshō 10. évének (1582) 12. havában, tizenegy évesen Tōshōgū 東照宮⁴³ szolgálatába került. Keichō 慶長 5. évében (1600), Uesugi Kagekatsu 上杉景勝 árulásának alkalmával⁴⁴ Ii Hyōbu-no-sho'u Naomasa 井伊兵部少輔直政⁴⁵ mellé osztották be s Utsunomiyában 宇都宮 állomásozott. Ekkor robbantotta ki felkelését Ishida Jibu-no-sho'u Mitsunari 石田治部 三成,⁴⁶ Tōshōgū pedig Sekigaharához 関ヶ原 vezette csapatait. Ii Naomasa egyik parancsnoka, Kimata Tosabei 木俣土佐兵 azt a parancsot kapta, hogy az Ukita 宇喜多⁴⁷ hadállásait támadja meg. Vele együtt Waki Goemon 脇五右衛門, Nakamura Yobei 中村 与兵衛, Obata Magojirō 小幡孫次郎 és Obata Kagenori külön-külön mind hadba szálltak. Ekkor Kagenori Kuzushigiwánál 崩際 egy horót⁴⁸ viselő harcost legyőzött, s a fejét megszerezte, majd az ellen-seget üldözve újabb fejet tudott szerezni.

⁴¹ Takeda Shingen 武田信玄 (1521–1573).

⁴² *Hatamoto musha-shugyō* 旗本武者修行. A *hatamoto* zászló alatt szolgáló katonát, vagyis az úr közvetlen környezetéhez tartozó katonát jelent.

⁴³ Tokugawa Ieyasu 徳川家康 (1543–1616).

⁴⁴ 1600-ban a Honshū északi részén (Aizu 会津) nagybirtokos Uesugi Kagekatsu (1556–1623), aki a híres hadvezér, Uesugi Kenshin 上杉謙信 (1530–1578) unokaöccse és örököse volt, megtagadta Ieyasu őt a főváros környékére szólító parancsát. Ieyasu így formailag az ő megbüntetésére szervezett hadat, amellyel aztán Sekigaharánál 関ヶ原 a vele szemben álló nyugati párt seregét semmisítette meg.

⁴⁵ Ii Naomasa (1561–1602) Tokugawa Ieyasu egyik vezető tábornoka volt.

⁴⁶ Ishida Mitsunari (1559–1600) a Hideyoshi által kinevezett öt miniszter (*bugyō* 奉行) egyike, a nyugati párt vezetője volt.

⁴⁷ Az Ukita család Bizen 備前 és Mimasaka 美作 tartományok (ma Okayama 岡山 prefektúra) ura, a nyugati párt tagja volt.

⁴⁸ *Horo* 母衣 egy, jellemzően a katonai futárok által viselt eszköz volt: bálnacsontból vagy könnyű fából készült vázra élénk színű szövetet húztak, a lovas a hátára vette, s lovaglás közben

Keichō 19. évében (1614), Ōsaka ostrománál⁴⁹ Kagenori Toyoda Echigo 豊田越後 mellé lett beosztva, aki a kagai Toshimitsu 利光 úr⁵⁰ egyik parancsnoka volt. A 12. hónap 4. napján a Toyoda-hadtest is részt vett a Sanada-árok elleni támadásban.⁵¹ Nyolc ember, Kagenori, Sugiyama Hachizō 杉山八藏, Murakami Atsujirō 村上庄次郎, a kagai önkéntes Chūjō Matabei 中条又兵衛 és fia, Kawanishi Kihei 川西喜兵衛, Tamura Suke'emon 田村助右衛門 és a Honda Awa-no-kamit 本多安房守⁵² szolgáló Katsura Uemon 葛右衛門 együtt indultak rohamra a védőállások mögül. Csatlakozott hozzájuk Kado Izu 才伊豆, Hirano Yajiemon 平野弥二右衛門, Kuzuno Tonomori 葛野主殿 és még mások is. Végül besötétedett, így vissza kellett vonulniuk eredeti állásaikba, miközben Kagenori, Kado Izu és Hirano Yajiemon utóvédként harcoltak. Kado Izu puskalövéstől megsebesült, ám Kagenori visszavitte a saját állásaik mögé, és embereire bízta őt. Izu mentése közben a sashimonója⁵³ leesett, ezért visszament érte, és *sakabayashi* fajtájú⁵⁴ *sashimonó*ját felragadva tért újra vissza.

Ebben az évben Ōsaka megbékélt, Kagenori pedig a következő év 2. havának 24. napján Matsudaira Oki-no-kami Sadayuki 松平隠岐守定行⁵⁵ és Itakura Iga-no-kami Katsushige 板倉伊賀守勝重⁵⁶ megbízásából átállást szinlel-

---

a menetszél feldagasztotta azt. Funkciója egyrészt az értékes futárok ellenséges nyilaktól való védelme, másrészt pedig pozíciójuk jelzése volt. Egy ellenséges futár megölése különösen értékes haditett volt.

⁴⁹ A Tokugawa-shōgunátus fő ellenfelének számított a néhai Toyotomi Hideyoshi 豊臣秀吉 családja. A Tokugawa-kormány és a Toyotomi család szembenállása 1614 nyarán elmélyült, és Ōszaka 大阪 várának, a Toyotomik székhelyének ostromához vezetett. Az ostrom fegyverszünettel ért véget, de a következő évben kiújultak a harcok, ami végül az ószakai nyári csatához és a Toyotomi család pusztulásához vezetett (Mikami 1977 1: 219–244).

⁵⁰ Maeda Toshimitsu: valószínűleg Maeda Toshitsune 前田利常 (1594–1658).

⁵¹ A Sanada-árok (Sanada-maru 真田丸) a Toyotomi-oldal egyik vezérének, Sanada Nobushigének 真田信繁 (1567–1615) a parancsára épített sánc volt, ami a vár harmadik, legkülső védvonalaként szolgált. Az ez elleni, a 12. hónap 3. napján indított Tokugawa-támadás a támadók nagy embervesztéssel történő visszaverésével végződött (Kitajima 1978: 206–207, a támadást követő Tokugawa-oldali taktikaváltásról: Mikami 1977 1: 240).

⁵² Honda Masashige 本多政重 (1580–1647), az Enomoto-han 榎本藩 első ura.

⁵³ A *sashimono* 指物 a Japánban használt katonai jelzések egyik fajtája volt: egy hosszabb, bambuszból vagy könnyűfából készült rúd tetejéhez egy rövidebb rudat rögzítettek merőlegesen, a két rúd közé pedig textíliából készült zászlót feszítettek. Célja a csapatrészek, alakulatok mozgás, ütközet közbeni azonosításának biztosítása volt.

⁵⁴ A *sakabayashi* 酒林 a japán cédrusból készült *sashimono*-fajta, ami hasonlított a *sake*-árusító helyek cégérére, innen az elnevezés.

⁵⁵ Matsudaira Sadayuki (1587–1668), a Tōtōmi-beli Kakegawa-vár 掛川城 ura, *daimyō*. Apja, Matsudaira Sadakatsu 松平定勝 (1560–1624) Tokugawa Ieyasu féltestvére volt.

⁵⁶ Itakura Katsushige (1545–1624) magas rangú hivatalnok volt a Tokugawa-bakufu szolgálatában, az ószakai események idején Kyōto shoshidai 京都所司代, vagyis a shōgun kiotói megbízottja volt.

ve az ōsakai várba ment, ahol ügyes beszédét kihasználva megtudta a vár védőinek terveit. A 3. hónap 26. napján elhagyta Ōsakát, hogy Sakaiba 堺 menjen, s Amazakiban 尼崎 szállt meg. A 28. napon ért Fushimibe 伏見, ahol beszámolt az Ōsakában hallottakról Sadayukinak. A 4. hónap 18. napján Tōshōgū a Nijō-palotába 二条城 érkezett, a következő nap pedig, Sadayuki és Katsushige ajánlása alapján Kagenori személyesen járulhatott eléje, amikor is Tōshōgū az ōsakai állapotokról kérdezte, ő pedig részletesen elmondott mindent. Az 5. hónap 6. napján Kagenori már *hatamoto*ként szolgált, előrenyomulva egy menekülő ellenséges katonát levágott. A helyszínre érkező Abe Samanosuke 阿部左馬助 tettét elismerésre javasolta. A következő napon, 7-én Ōszaka elesett, az ország újra egy kézbe került. Kagenori 1500 koku hűbérbirtokot kapott s *tsukaiban*⁵⁷ beosztásba helyezték.

Kagenori Kai-ból származó elsőrangú harcosokat, többek között Hayakawa Yazōsaemon Yukitoyót 早川弥三左衛門幸豊, Hirose Mino-no-kami Kagefusat 広瀬美濃守景房, Tsuji Yabei Morimasát 辻弥兵衛盛昌, Komiyama Hachizaemon Masahisát 小宮山八左衛門昌久, Mishina Hizen-no-kami Katakuyukit 三科肥前守形幸 és Tsuji Jinnai Moritsugut 辻甚内盛次 hívta meg magához, hogy a Takeda család hadművészetéről kérdezze őket s így kiegészíthesse a Kōyōgunkan 甲陽軍鑑 szövegét. Mindez nagyban hozzájárult a Kai-Takeda hadművészet újraéledéséhez, ennek elismeréseképpen az emberek őt a stratégia atyjaként tisztelik. Katonai ceremóniákat tanult ezen kívül Okamoto Hansuke Tsunenaritól 岡本半助宣就, Akazawa Tarōemontól 赤沢太郎右衛門 és Mashita Minbu Hidenaritól 益田民部秀成 is. Kai tartomány északi járásában élt egy Okamoto Sanesada Nyūdō 岡本実貞入道 nevű ember, aki eredetileg a Takeda családot szolgálta, és ismerte hadművészetük összes titkát. Kagenori ezért őt is meghívta magához, és meghallgatta elbeszéléseit.

[Kagenori] később még néhány írást készített s ezeket tanítványainak adta át. Hűbérbirtokából ötszáz kokut Murakami Atsujirōnak 村上庄次郎, ötszázat pedig Sugiyama Hachizōnak 杉山八藏 adott, magának is ötszázat tartva meg. Tenbun 天文 3. évében, a 2. hónap 5. napján halt meg, kilencvenkét éves korában. Templomi neve Baiso 倍曾, halotti neve Mukaku Dōgyū 無角道牛 volt.⁵⁸ Az uraságok és egyszerű harcosok száma, akik hadtudományát tanulták, kétezernél is több volt. A régmúlt idők óta sokan tanulmányozták a háború művé-

⁵⁷ A tsukaiban 使番 az Edo-bakufu alatt használt hivatal volt. Betöltői a wakadoshiyori alá tartoztak s például távoli tartományok felügyelőjeként foglalkoztatták őket.

⁵⁸ A templomi név (*ingō* 院号) felvétele a nemesség és a magasabb rangú samurájok között elterjedt szokás volt. Régen az aktív karrier befejeztével élete végét buddhista szerzetesként töltő ember neve volt, később a világi élet során egyfajta alternatív névként viselték. A halotti név (*hōmyō* 法名) a halál utáni szerzetessé avatáskor adott név – ez a szokás a Sōtō 曹洞 zen buddhista irányzathból eredt s vált általánossá az Edo-korban.

szetét, de Kagenorihoz fogható közöttük egy sem volt. Bizony, Kagenori családatos jelenség volt a hadtudományokban! (Sugiyama Hachizō Kanbun 寛文 első évének 5. hónapja 3. napján halt meg, templomi neve Hōjuin Renshin Nikkan 法受院蓮心日鑒 volt.)

Kaibara 貝原⁵⁹ azt írja: „A Kai stílusú hadtudomány⁶⁰ Obata Kanbeijel 小幡勘兵衛 vette kezdetét. Kanbei a Kai-beli samuráj, Obata Yamashiro fiának, Matabeinek (később Bungo 豊後) volt a fia. Bungo Tenshō 3. évében (1576), Takeda Katsuyori bukásának idején betegségben halt meg. Kanbei ekkor kilencéves volt, s amikor Ieyasu úr erről tudomást szerzett, mint egy bátor harcos sarját, Ii Hyōbuval⁶¹ egyetértésben Hidetada 秀忠⁶² úr apródjai közé sorolták. Tizenhat évesen úgy döntött, elkezdni a harcos vándorútját, háza bejáratánál levágta a farkocsát és távozott. Ieyasu úr szomorúan vette ezt tudomásul, kerestette is, de senki sem tudta, merre ment. Kanbei számos helyet megjárt, Keichō 5. évében (1600) pedig, a sekigaharai csata idején Ii Hyōbu hadtestében szolgálva kitűnően harcolt. Ezt követően Sawayamába 佐和山 vándorolt és ott lakott. Keichō 19. évében (1614), Ōsaka téli ostromakor [a várvédők emberének] színlelve magát az erődben volt,⁶³ a nyári ostromkor az erődöt elhagyva Hidetada urat szolgálta, aki *tsukaibanná* nevezte ki őt. Összegyűjtötte Kōsaka Danjō 高坂弾正⁶⁴ írásait s kikérdezte Shingen dolgairól mindazokat a Kai-belieket, akik Sawayamában Ii Hyōbunak szolgáltak, majd megalapította és tanítani kezdte a Kai-stílusú hadtudományt (*Kōshū-ryū heijutsu* 甲州流 兵術). Kōsaka Danjō írása három részben lett kiadva: a *Kōyōgunkan* 19 kötete, annak háromkötetes befejezése, illetve a függelék.⁶⁵”

(Megjegyzem, hogy mivel Kagenori Genki 3. éve 5. havában született, Katsuyori bukásának idején csak négyéves volt. Kilencévesnek írni őt talán egy másoló tévedése volt.)

⁵⁹ Kaibara Ekiken 貝原益軒 (1630–1714) konfuciánus tudós, orvos, gyógyszerész. Életről, jelentőségéről részletesen: Zentai 2013: 28–36.

⁶⁰ Obata hadtudományi örökségét Kōshū-ryū 甲州流 *heigakunak* 兵学 vagy *gunpōnak* 軍法 nevezték. Kōshū Kai tartomány másik neve, a *ryū* iskolát, irányzatot jelent. Az iskola ismert volt Takeda-ryū 武田流, Shingen-ryū 信玄流, Kōyō-ryū 甲陽流 és Kōshū-kaden 甲州家伝 néven is. Obata után az iskola fővonala szétszakadozott, egyértelmű mester-tanítvány vonal nem állapítható meg (Watatani – Yamada 1978: 275–278).

⁶¹ Ii Naomasa, lásd korábban.

⁶² Tokugawa Hidetada (1579–1632), Ieyasu harmadik fia, 1605–1623 között a Tokugawa-bakufu második shōgunja.

⁶³ Ez a közlés eltér Hinatsuétól, aki szerint mindez 1615-ben történt meg.

⁶⁴ Kōsaka Masanobu 高坂昌信 (1527–1578), akit Obata Kagenori a *Kōyōgunkan* szerzőjének állít, magát csak szerkesztőnek, Kōsaka írását kiegészítőnek nevezve.

⁶⁵ Ezeket ma a *Kōyōgunkan* részeinek tekintik. A mű felépítéséről részletesen: Owada 2006: 54–65.

A Shizan Kaikō 芝山会稿⁶⁶ ezt írja: „Japán katonai szabályairól (*gunritsu* 軍律) szólva csak a Takeda-iskoláról beszélhetünk, a többit nem érdemes igazi szabályoknak tekinteni.”

A háború művészetéről szóló írásokban arról olvashatunk, hogy a hadtudomány országunkban Ōe no Koretokival 大江維時 és Ōe no Masafusával 大江匡房, Hōgen Kiichivel és Yamamoto Dōkival kezdődött,⁶⁷ s a nagy Takeda mesterig jutva széles körben tanulmányozták. Az ő vazallusa, Kōsaka Masanobu könyvet írt, amit az utókorra hagyott, Obata Kagenori pedig átadható hagyománnyá alakította azt s tanítani kezdte, így jelent meg a Takeda-*heihō* a világban. Azonban hiába lett volna kiváló ez a tudomány, ha Masanobu nem ír róla könyvet, nem marad fenn. S hiába létezett volna ez a könyv, ha Kagenori nem teszi tanítható hagyománnyá, senki sem tudna róla. Ez különösen fontosá teszi e két mester szerepét.

Ennek a hadtudománynak négy alapja van: a hadvezetés, a hadicsel, a yin és yang, valamint a felszerelés. A Takeda-hadtudomány ezek közül a hadvezetést teszi az első helyre: ez a hadsereg összetartásának módszere, amire mindig, minden korban szükség van. Ha előre akarunk jutni [a hadtudományban], ezt jól el kell sajátítanunk. A hadicsel olyan váltásokat jelent, amelyekkel az ellenséget nyomás alatt tudjuk tartani – ezt a tudást közönséges, mindennapi emberek nehezen nyerhetik el. Tanulmányozni kell a régi korok történelmét és megragadni belőle a lényeges pontokat, azután ezeket a mai időkre kell tudni alkalmazni. Yin és yang az Ég viselkedését, a napok minőségét jelenti. A felszerelés a páncélok és fegyverek ellenőrzését jelenti. Ennek a négy dolognak minden katonacsalád szabályai között ott kell lenniük, s mindenkinek meg kell tanítani őket.

E szabályok nagyon régiek. A *Sima Fā*ban olvasni, hogy „legyen bár egy ország hatalmas, ha kedvét leli a háborúban, el fog bukni, ám legyen bár egy ország békés, ha elfeledkezik a háborúról, nagy veszélyben van”. Tōshōgū azt az utasítást adta Ii Naomasának, hogy a tartományok kormányzásában mindenképpen Mikawa régi példáját kell követni, a hadi módszerekben azonban a Takeda hadszervezetét kell mintának tekinteni. Látni kell tehát, hogy a bölcs uralkodó, amikor az alapokat rakja le, hadszervezetét a Takedák rendszerét használva építi fel, amely tudás kiválósága minden mást felülmúl. Ezért a mi országunkban, legyen szó a shōgun kormányáról, a tartományokról vagy akár a távoli szigetekről, a katonai családok vezetői és tagjai a Takeda hadszervezetet kell, hogy alkalmazzák, annak megfelelően kell, hogy katonáikat képez-

⁶⁶ A *Shizan kaikō* egy konfuciánus tudós, Ōtakasaka Shizan 大高坂芝山 (1647–1713) egyik műve.

⁶⁷ Ōe Koretoki (888–963) Heian-kori tudós, költő. Az első Japánban írt hadtudományi munka, a *Kin'etsushū* szerzője, Ōe no Masafusa (1041–1111) Heian-kori tudós.

zék, így az elterjedve az egész országban törvénnyé válik.⁶⁸ Az, hogy jelenleg Japán teljes hadszervezete egységesen jól felkészült, annak köszönhető, hogy olyan emberek, mint Obata Kagenori és a tanítványai, Hōjō Ujinaga, Kobayakawa Yoshihisa, valamint Yamaga Yoshitomo sokat tettek a Takeda-hadszervezet hagyományának megteremtéséért és elterjesztéséért. Négyük érdemei ebben felülmúlhatatlanok.

E sorok írója kis ideig a Kobayakawa-iskolában tanult, az Obata család iskolájának kapuját pedig először Keian 慶安 2. évében (1649) lépte át. Abban az időben a háborús időszak még nem vezett el a távoli múltba, Kai tartomány Tenshō 天正 10. évében (1582) történt bukása óta is csak 69 év telt el, a volt Takeda-szamuraók közül még életben voltak nagyon idős emberek, akik elmondhatták a régi történeteket. Én hallottam ezeket a történeteket, így jól tudom, hogy Masanobu hátrahagyott írásában egyetlen hazugság sincs. Azt viszont nem tudhatom, hogy abban, amit más tartományok dolgairól írt, nincse tévedés, hiszen ezek a vidékek távoliak voltak, így a leírtak igaz vagy hamis volta nem ellenőrizhető. Tenshō 6. évében (1578), Masanobu halála után Kai-beli követői munkáját kiegészítették s mindent leírtak. Azt, hogy a leírtakban van-e tévedés, nem lehet tudni, de azért nem lehet a Tavaszok és ősök korának⁶⁹ hamis történeteikhez hasonlítani [ezen részeket]; messze nem olyan ez, mint amikor ma emberek sok-sok évszázaddal ezelőtti történekről tanítanak vagy írnak krónikákat. Én magam mindig nagy kedvvel, sok éven át tanultam a háború dolgait, felkutattam az országunk történelméről szóló könyveket, tanulmányoztam a békés és zavaros, dicsőséges és hanyatló korszakokat egyaránt. Elolvastam a valaha volt nagy házak háborúról szóló könyveit, így igyekeztem elsajátítani a harc fortélyait – ezért is tudom, hogy ami ebben a történetben le van írva, az mind igaz, hiszen minden egyes pontját magam tettem próbára.

Az olyan emberek, mint Shingen, Shinra nagyúr⁷⁰ családi tudományának mai örökösei voltak. Kicsiny korától kezdve hadi dolgokkal foglalkozott, több mint százhusz összecsapásban vett részt, ebből nagyobb ütközet harminckettő volt, kisebb csata több tucat, s mindből győzedelmesen került ki, egyszer sem

---

⁶⁸ Tokugawa Ieyasu a Hideyoshinak való behódolását követően valóban a Takeda-hadszervezetet alapul véve reformálta meg sajátját, ám ez inkább kényszer volt számára, mintsem előre tervezett lépés. Ieyasu szerepe a shōguni dinasztia alapítójaként viszont kétségtelenül olyan volt, hogy döntéseit lényegében törvénynek tekintették.

⁶⁹ I. e. 722–481, a Keleti Zhou-kor első időszaka. Ebben az időszakban a Zhou állam területén korábbi adománybirtokokból létrejött államok osztoztak (Salát 2009: 33–34), a korszakról bővebben lásd Hsu 1999.

⁷⁰ Minamoto Yoshimitsu 源義光 (1045–1127), a korai hároméves háború császári hadvezérének, Minamoto no Yoriyoshinak 源頼義 (988–1075) a harmadik fia.

szenvedett vereséget, s [a csaták] legnagyobb részét viszonylag könnyedén nyerte meg. Masanobu mindezeket leírva teremtette meg a Takeda család tudományát. Ennek a könyvnek a szavai, bár egyszerűek, jól érthetőek, mindenképpen érdemesek a tanulmányozásra. A benne kifejtett gondolatok, bár nem túlzottan magasröptűek, de ésszerűek, amelyekhez jól lehet igazodni. [A könyv] egyik része a Feng Hou 風后⁷¹ és Lü Wang 呂望⁷² által tanított hadvezetés-elmélethez kapcsolódik, a másik része pedig Sun Wu 孫武 és Wu Qi 吳起⁷³ taktikai útmutatásait követi – Japánban a legkorábbi időktől mostanáig a háború művészetének értői által írt könyvek között egy sincs, amely a valóságot jegyezve le elnéne ennek a könyvnek a kiválóságát. Ezért van az, hogy én hiszek benne, hogy az ebben leírtak igazak.

Az Ég hatalmát jobb félni. Szabad-e olyat csinálni, hogy saját véleményünkre támaszkodva csak azzal foglalkozunk, ami elnyeri a tetszésünket, önkényesen lehordjuk az egyik embert, dicsőítjük a másikat? Annyit tehetünk csak, hogy felmérjük mindegyik jó vagy rossz voltát, s azt fogadjuk el tanítónknak, akit kiválónak találtunk. (Hozzáteszem, bár a Kōyōgunkan korszakos mű, ám a nyomtatásban megjelent Gunkanban számos kihagyott rész, felcserélt szövegrész van, a legjobb úgy olvasni a kinyomtatott Gunkant, hogy a kezünk ügyében van Kagenori eredeti szövege is.)

Azt is mondják még, hogy a háború művészetét tanulóknak mindig az uralkodójukat kell követniük, annak törvényeit kell érvényre juttatniuk, nem állhatnak lázadó hadurak mellé. Valóban, Guan Zhong 管仲⁷⁴ egy hadúr tanácsadója volt, Konfuciusz pedig királyokat segített tudásával – a régi emberek ezért nem használták Guan Zhong tudományát, inkább Konfuciuszt követték. Azért volt ez így, mert az uralkodót kell követni, a lázadóknak csak meg-

---

⁷¹ Feng Hou legendás kínai történelmi figura, aki Huangdi 黃帝, a Sárga Császár minisztere és tanítója volt, s a hadi tudományokban is jeleskedett. Huangdi alakjáról lásd Salát 2009: 29.

⁷² Lü Wang (jp. Ryobō) ismert Lü Shang 呂尚 (jp. Ryoshō) néven is, a hagyomány szerint egy az i. e. 11. században élt kínai hadvezér, hadtudós volt, aki támogatta a Zhou-dinasztia alapítóit a Shang-dinasztia elleni küzdelmükben. A győzelem után Qiben 齊 kapott birtokot, a később megerősödő Qi állam alapítójaként az utókor „Qi nagyura”, Qi Taigong 齊太公 (jp. Seitaikō) néven is emlékezett rá. Qi államról lásd Lewis 1999: 595.

⁷³ Sun Wu nem más, mint Sunzi 孫子, a *Bingfa* szerzőjének másik neve. Wu Qi a hét kínai hadtudományi klasszikus egyikének szerzője, lásd korábban.

⁷⁴ Guan Zhong (jp. Kanchū) Qi állam kancellárja volt a Tavaszok és őszök korában, aki az állam vezetője, Qi Huangong 齊桓公 tanácsadójaként volt ismert. Utóbbi a kínai történelem „öt hegemonjának” egyikeként az uralkodó elleni lázadás szimbóluma volt Japánban. A hegemonokról lásd Salát 2009: 34. Guan Zhong Lu Shanggal és Zhou Gonggal együtt egyike volt azoknak a politikai-katonai figuráknak, akik a Hadakozó fejedelemségek korában modell értékűvé váltak (Lewis 1999: 604).

vetés jár. A mi országunkban Kusunoki Masashige 楠正成⁷⁵ Go-Daigō 後醍醐⁷⁶ császárt szolgálva a legnagyobb hűséget mutatta fel. Haditettei fényesen ragyogtak a világban, s mindezt úgy érte el, hogy az uralkodó katonája volt.

Takeda Shingen a háborúban álló ország igazi hőse volt, azonban mindennek a hasznát kereste, gyakran félretolva az igazságosságot: apját elüldözve megsértette a gyermeki tisztelet érényét, fiát elpusztítva elfordult a könyörületességtől. Nem úgy van-e, hogy ha valaki őt követi, az az emberiség érényétől megfosztva végül elveszíti az Utat is? Így aztán akik a hadtudományt kívánják elsajátítani, mindenképpen Masashige szabályait kell, hogy kövessék. Erre én azt válaszolom, ennek semmi köze ahhoz, amiről Ön beszél. Azt mondja, hogy aki az Utat követve vezeti hadait, az az uralkodó katonája, aki pedig az Úttól elfordulva teszi azt, az lázadó. Az Út esetében bizonyosan van olyan megkülönböztetés, hogy az uralkodó útja és a lázadó útja, ám a hadtudományt illetően nincsen. Régen Wu 武 a Zhou-dinasztiából⁷⁷ a háború tudományának segítségével uralkodott a négy tengeren, a Qi-beli Huan 桓⁷⁸ pedig ugyanezt a tudományt használva lázadó lett – ebből látható, hogy a hadi tudományban nincs olyan, hogy királyi út vagy a lázadó útja.

A régi mesterek, akik a harc tudományáról tanítottak, az Utat helyezték az első helyre. Sunzi tanítása szerint öt dolog van: Út, Ég, Föld, Hadvezér és Tudomány, Wuzi pedig négy érényről beszélt, ami az Út, Igazságosság, Tisztelet és Emberiség. Van-e hát olyan, aki nem az Úthoz igazodik? Az olyan ember, mint Shingen, a katonai ereje irányítása közben a kegy és az őszinteség segítségével kormányozza az alatta levőket, törvényekkel vezeti a helyes útra a népet. Ennek eredményeképp mind a katonák, mind a nép szívesen követték őt és elégedettek voltak. Azonban az apjával szemben alkalmazott erőszak, a fiával szembeni kegyetlenség miatt letért az erkölcs útjáról s kiváltotta a nép rosszallását. Ám az, aki az országban folyó zavaros helyzeten akar úrrá lenni, nem szabad, hogy visszariadjon attól, ha amit tesz, nem egyezik meg a min-

---

⁷⁵ Kusunoki Masashige (megh. 1336) földbirtokos volt a Kamakura-kor végén, aki a Kamakura-bakufu elleni felkelésre buzdító császári felhívásra hadba szállt s komoly szerepe volt abban, hogy a Hōjō 北条 család uralta kamakurai kormány 1333-ban elbukott. Végig kitarzott Go-Daigō császár mellett, a császár ellen fellázadó Ashikaga-sereggel Minatogawanál 湊川 csatázva esett el. Masashige mestere volt a gerilla harcmodornak, jókora számbeli fölényben levő ellenséget is fel tudott tartani csapataival.

⁷⁶ Go-Daigō császár (1288–1339, ur. 1318–1339) az ország hagyományos sorrend szerinti 96. uralkodója volt, akinek nevéhez a császári hatalom rövid, mindössze három évig (1333–1336) tartó visszaállítása és a déli-északi dinasztiák megosztottságának kezdete fűződik leginkább.

⁷⁷ A Zhou-dinasztia első uralkodója, Wu wang 武王 (jp. Buō), a hagyomány szerint i. e. 1046–1043 között uralkodott. Az ő seregei győzték le az utolsó Shang-házi uralkodó, Zhou Xin hadát a Mu mezei csatában, i. e. 1046-ban (Salát 2009: 32, Shaughnessy 1999: 307–310).

⁷⁸ Lásd korábban.

dennapok elveivel. Han Gaozu 漢高祖⁷⁹ vagy Tang Taizong 唐太宗⁸⁰ is számos olyan dolgot tettek, ami eltért az igazságosság elveitől, sőt egyenesen bűnnek számított a hétköznapi ember szemében.

A kis ember azonban gyakran téved, de ezt az átlagos emberek nem veszik észre. A bölcs ember ritkán téved, az átlagember viszont hajlamos arra, hogy egy kis hibát kiemelve azt felnagyítsa. Shingen sikeres hadvezér volt, így aztán számos olyan dolgot tett, amit az emberek nagy hibaként felnagyíthattak. Mindez Shingen sajátos helyzetéből adódik. Masashigéről köztudott, hogy hűséges alattvaló, mellette pedig kiváló hadvezér volt – ezért a hűségét kiemelve azt érdemes tanulmányozni. Ha valaki a hadi tudományát akarná megtanulni, az viszont nem lehetséges. Miért van ez így? Az, amit ma a Kusunoki család hadtudományának neveznek, nem más, mint az ő mai tisztelői által hamisított tudomány, Masashige gondolatai nincsenek benne. Masashige Shōkyō 正慶 első évében (1331) kapta meg Go-Daigō császár titkos levelét, s öt éven át vezette hadait, végül pedig Kenmu 建武 3. évében (1336) Settchū 摂中 tartományban, a minatogawai 湊川 csatában esett el. Azokban az években az egész ország lángokban állt, a legmagasabb rangú nemesektől a harcosokig és a köznépig terjedően mindenki nagy nehézségekkel küzdött, még a nyugodt evés vagy alvás sem adatott meg nekik. Masashige éjt nappallá téve fáradozott azon, hogy a zavargásokat lecsillapítsa, mi ideje lett volna hadtudományi könyvet írni az utókor számára? Ezzel azért tisztában kell lennünk. A Keian 慶安 éveiben [1648–1651] volt egy Kusunoki Masayuki 楠正雪⁸¹ nevű ember, a Jōō 承応 idején [1652–1654] pedig egy bizonyos Ishibashi 石橋 (Gen’emon 源右衛門).⁸² Ez a két ember Masashige nevét kölcsönvéve, Shingen

⁷⁹ Han Gaozu (jp. Kan Kōso) a Han-dinasztia első uralkodója volt, i. e. 202–195 között uralkodott. Eredeti neve Liu Bang 劉邦 volt (Salát 2009: 45, Loewe 1987: 113).

⁸⁰ Tang Taizong (jp. Tō Taisō, ur. 626–649), eredeti nevén Li Shimin 李世民, a Tang-dinasztia 唐 alapítójának, Gaozu 高祖 császárnak (eredeti nevén Li Yuan 李淵) a fia volt, aki apját felkelésre buzdította a Sui-dinasztia 隋 ellen, így a Tang-ház társalapítójának tartották (Salát 2009: 55–57). Katonai képességei legendásak voltak (Wechsler 1989: 183). A Tang-dinasztia korai történetéről: Wechsler 1989.

⁸¹ Más néven Yui Shōsetsu 由井正雪 (1605–1651). Egy surugai földműves fiaként született, később Edóba ment, ahol magát Kusunoki Masashige leszármazottjának hirdelve megalapította a Kusunoki-ryū *heigakut* 楠流兵学 (a hadtudomány Kusunoki-iskolája). A város Kanda nevű negyedében iskolát nyitott, számos *hatamoto*, samuráj és *rōnin* (gazdátlan samuráj) tanult nála. Az iskolájában összegyűlő rōninok panaszaik hatására 1651-ben megszervezte azt a puccskísérletet, amely Keian-incidensként 慶安事件 vonult be a japán történelembe. A kísérlet bukásakor Sunpuban öngyilkos lett – Hinatsu tévesen állítja, hogy kivégezték (Matsushima 1985: 422).

⁸² Ishibashi Gen’emon a Bungo tartománybeli Fukuyama-han samurája volt, hadtudós. 1652-ben tudomást szerzett Bekki Shōzaemon és társai tervéről, akik Edót felgyújtva a bakufu vezető hivatalnokainak megölésére készültek, ám elmulasztotta azt jelenteni, ezért a bakufu a

tudományát ellopva s a kettőt összerakva könyveket írtak s arra törekedtek, hogy az emberek higgyenek nekik. Önző gonoszságuk leírhatatlan!

Ennek következményeként Masayukit, aki Masashige titkos tanításainak ismeretét hirdetve tervezett árulást, amikor tervére fény derült, társaival együtt nyilvánosan kivégezték. Ishibashi szintén Masashige kiváló harci tudásának a nevében fellépve beszélt arról, hogy miként kellene háborút kirobbantani, végül őt és követőit a piacon fejezték le. Ők bűnözők voltak Masashige nevében. Hazugsággal az embereket becsapni, önzésünket rejtegetve még önmagunkat is megtéveszteni olyan bűnök, amelyek az Ég büntetését vonják magukra. Ezt nagyon tisztán kell látnunk.

Régen Wu Qi Weiből 衛⁸³ Luba 魯⁸⁴ ment, hogy Zengzit 曾子 szolgálva tanulmányozhassa az Utat. Még akkor sem ment vissza Weibe, amikor ott meghalt a fia. Zengzi ezt megbocsáthatatlannak tartotta, és elűzte őt magától. Wu Qi a hadi tudományokat tanulmányozva Lu királyának szolgált, amikor a Qin-beliek⁸⁵ megtámadták Lut. [Wu] Qinek egy Qin-beli asszony volt a felesége, ami aggasztotta a Lu-belieket, ezért Qi megölte a feleségét, így téve világossá, hogy nem húz Qinhez. Amit Wuzi tett, az az embertelenség netovábbja, ő mégis máig tisztelt tekintély a hadvezetés területén. Ha Shingent vesszük, ő is követett el erénytelen dolgokat, de a tudományát elsajátítani és tanulni tőle elengedhetetlen mindenki számára, aki bölcs uralkodó és nagy hadvezér akar lenni. Azért lehetséges ez, mert a [hadi] tudásban kell őt tanítónknak tekinteni, nem pedig az Út gyakorlásában. Nem ezt tette-e világossá Wuzi is?

---

zendülés tervének bukása után halálra ítélte. A források megoszlanak arra nézve, hogy öngyilkos lett, vagy pedig a többiekkel együtt keresztire feszítették (Hayashi 1985: 171). Az ő Kusunoki-iskolához tartozására vonatkozóan Hinatsu az egyetlen adatközlő. Miközben elképzelhető, hogy neki mindössze hatvan évvel az események után még olyan információk álltak rendelkezésére, amelyek később elvesztek, az is lehetséges, hogy Ishibashi hadtudósi volta és a tény, hogy az alig egy évvel korábbi, nagyon hasonló incidensben részt vevő Yui Shōsetsu kétségtelenül a Kusunoki-iskolát képviselte, vezette őt erre a feltételezésre, amit az iskola iránt táplált ellenszenv is fűtött.

⁸³ Wei (jp. Ei) kínai állam a Tavaszok és ősök, illetve a Hadakozó fejedelemségek korában, bővebben lásd Lewis 1999: 595.

⁸⁴ Lu (jp. Ro) kínai állam volt a Tavaszok és ősök korában, illetve a Hadakozó fejedelemségek korában.

⁸⁵ Qin egyike volt a Hadakozó fejedelemségek korabeli államoknak, amely aztán megerősödve a többi fölé tudott kerekedni, s megvalósította Kína egyesítését. Az állam történetéről lásd Bodde 1987.

Okamoto Hansuke Tsunenari 岡本半助宣就

Okamoto Hansuke Iso-no-kami 石上 Tsunenari a Kōzuke tartománybeli Obata 小幡 család embere volt, s a Takedákat szolgálta. Az Ogasawara 小笠原 család könyvét, a Kun'etsushū 訓閱集 tanulmányozta Kamiizumi Hitachi-no-suke Fujiwara Hidetane 上泉常陸介藤原秀胤 irányításával, jól elsajátította a hadvezetés (*gunbai* 軍配) művészetét. Ez a mű egy titkos munka volt, amelyet Ogasawara Kunai Shōu Minamoto Ujitaka 小笠原宮内少輔源氏隆 és Ōkashiwade Dai'u Yoriuji 大膳大夫頼氏, a harcokban jeleskedő szerzetes hagytak hátra, így hagyományozódott Kamiizumi Musashi-no-kami Nobutsunára 上泉武藏守信綱 és Hidetanéra. Tsunenari szintén kiváló katona volt, aki az ecset útjában is jeleskedett, akinek manapság van a birtokában a kalligráfiáiból, családi kincsként őrzi azokat. Ii Omotobito Naotakát 井伊侍従直孝 szolgálta, akinek fontos embere volt. A szerzetesi neve Ka'i 華夷 volt.

A krónikában azt olvassuk, hogy Daigō 醍醐 császár idejében⁸⁶ Ōe no Koretoki 大江維時 Kinába ment, s elhozta onnan a *Lui tao* 六韜, a *San lüe* 三略 és a *Junshengtu sishier tiao* 軍勝圖四十二條⁸⁷ című értekezéseket. Ezeket nagy titokban tartotta, senkinek sem mutatta meg, majd japán nyelvre átírva őket *Kin'etsushū* 訓閱集 címmel adta ki őket. Ez a könyv összesen százhusz kötetből állt.

Azt is mondják, hogy a *Kin'etsushū*-ból valójában kettő van, az egyik az, amely Ōe Koretokitól származik és az Ogasawara 小笠原 családhoz került, a másikat viszont Kibi 吉備 miniszter írta, és az Anmaji 鞍馬寺 templomban őrizték. Go-Shirakawa 後白河 császár idején Kiichi Hōgen 鬼一法眼 ezt megszerezte, Minamoto no Yoshitsune 源義経 pedig Kiichi lányán keresztül titokban hozzájutott.⁸⁸ A könyv azután Anma Bōshi Hiroyoritól 鞍馬法師 祐頼 kezdve Kiyotaka 清尊, Akinori 明範, Nariyoshi 性慶, Takayoshi 隆慶, Mitsuyoshi 光慶, Mitsuhiro 光祐, Narihiro 性祐, Ryōson 了尊, Kaien 戒円, Gensō 玄窓, Kenchi 賢智, Ryōun 了呼, Keikai 慶海, Yoshitaka 能尊, Shigehiro 重宥, Michiyo 通代, Noriyoshi 慶義 és Nobuhiro 延宥 útján került átadásra.

⁸⁶ Daigō 897–930 között uralkodott.

⁸⁷ *Junshengtu* 軍勝圖 (jp. *Gunshōzu*) néven is ismert, Zhuge Liangnak 諸葛亮 (181–234) tulajdonított mű.

⁸⁸ Ezt a történetet a Muromachi-kor elején íródott, Minamoto no Yoshitsunéről szóló *Gikeiki* 義経記 című krónika őrizte meg. A krónika szerint Kiichi Hōgen az Anmaji templomban lakó legendás szerzetes volt.

Hōjō Awa-no-kami Ujinaga 北条安房守氏長⁸⁹

Hōjō Awa-no-kami Taira 平 Ujinaga ősei Tōtōmi tartományból származtak. Dédapja, Fukushima Saemon Dai'u Tsunanari 福島左衛門綱成 Eishō 永正 12. évében, Tōtōmiban született. Ōei 大永 1. évében apja, Kazusa-no-suke Masanari 上総介正成 (aki a Tōtōmi-beli Hijikata 土方 vár ura volt), tizenöt-ezer katonával betört Kai tartományba, Iidakawaharánál 飯田河原 összecsapott Takeda Nobutsunával 武田信綱 és elesett a harctéren. Emiatt Tsunanari Hōjō Ujitsuna 北条氏綱 szolgálatába került. Ujitsuna értékelte Tsunanari erejét és bátorságát, s egyik lányát adta hozzá feleségül, a családnevét Hōjōra változtatva a Sagami 相州 tartománybeli Amanawa 甘繩 várát adta neki. Tenmon 天文 7. évében Tsunanari ötszáz katonájával Kawagoe 川超 várában állomásozott, amikor a két Uesugi-ház 上杉 egyesült hadereje nyolcvanhatezer emberrel több napra ostrom alá fogta a várat. Tsunanari keményen védekezett, így Ujijasanak 氏康 volt ideje Odawarából 小田原 elindulni és felmenteni őt. Az Uesugi-had teljes vereséget szenvedett. Tsunanari Kyōroku 享禄 3. évétől (1530) egészen Tenshō 天正 15. évéig (1587), ötvenhét éven át Ujitsunát, Ujijasut és Ujimasát 氏政 szolgálta, a sereg főparancsnokának rangjáig emelkedett. A környékbeli hadurakkal serege 36 alkalommal csapott össze, de mindig övé lett a győzelem. Az emberek csak Jiki-Hachimannak 直八幡 hívták, Ujijasu pedig megparancsolta neki, hogy a Hachiman két írásjegyét írassa rá sárga színű, négyszögletes hadizászlójára – ez a zászló később viszontagságos úton a családhoz került, ma is kincsként őrzik. Tenshō 15. évében, hetvenhárom évesen halt meg, a halotti neve Enryūin Dōkan 円竜院道感 volt.

Az Ujijasu lányától született fia Saemon Dai'u Ujishige 左衛門大夫氏繁 volt. Tenmon 20. évében (1551), amikor Ujishige tizenhat éves volt, részt vett Ujijasu Kazusába 上州 és Shimotsukéba 野州 vezetett hadjáratában, ahol kitüntette magát. A Tenshō éveiben azután még megszámlálhatatlan alkalommal kitűnt a harctéren. Tenshō 6. évében (1578), negyvenhárom évesen halt meg, halotti neve Ryūhōin Ichimu 竜宝院一無 volt. Az ő fia volt Saemon Dai'u Ujikatsu 左衛門大夫氏勝, akinek az anyja Hōjō Ujijasu lánya volt. Ujijasunak és Ujimasának is szolgált, a seregeik főparancsnoka lett. Később Tōshōgū szolgálatába állt, Keichō 慶長 16. évében (1611) halt meg, ötvenhárom évesen. Az ő fia Shinzaemon Shigehiro 新左衛門繁広 volt, aki apjával együtt Tōshōgū szolgálatában állt, Keichō 17. évében (1612) halt meg Sunpuban, harminckilenc évesen. Az ő fia volt Shinzō Ujinaga, aki Keichō 14. évében

⁸⁹ Hōjō Ujinaga (1609–1670) hadtudós, a Hōjō-ryū 北条流 hadtudományi iskola alapítója volt. Hadtudományi munkáira a gyakorlatias megközelítés volt jellemző, foglalkozott nyugati tűzértséggel és térképészettel is. Hadtudományi elméletéről: Arima 1939, Tai 2007, térképészeti munkásságáról: Kawamura 2008.

(1609) született, anyja Tōyama Hikoroku 遠山彦六 lánya volt. Négyévesen elveszítette az apját, Shigehirót, hatéves volt, amikor először Tōshōgū elé járulhatott. Genna 2. évében a Daitoku daikunt 台徳大君⁹⁰ szolgálta, Kan'ei 15. éve (1638) 5. havának 8. napján pedig *okachi-gashirává* 御歩行頭⁹¹ nevezték ki, a 16. évben pedig birtokait áthelyezték, a Shimōsa tartománybeli Nakatát 中田, Kawasakit 川崎 és Kamiizumit 上泉, valamint a Musashi-beli Sayut 箆輪 kapta meg. Később *ashigaru-taishōv* 足輕大將 is kinevezték, végül pedig Meireki 明暦 első évének (1655) hatodik havában az *ōmetsuke* 大目付 feladataival bízták meg, az alsó 5. udvari rang alsó fokozatára 従五位下 emelték, s az Awa-no-kami 安房守 címet is megkapta. Kanbun 寛文 10. éve (1670) ötödik havának 29. napján halt meg, hatvankét évesen. Halotti neve Hakuyō Sai'i 栢陽西意 volt.

Ujinaga kiskorától kezdve nagy kedvvel olvasta a hadtudományi könyveket, később Obata Kagenori alatt a Takeda család hadművészetét tanulta, itt eljutott a legbelső, titkos tanításokig – bár sokan tanultak Kagenori iskolájában, Ujinagánál kiválóbb egy sem volt közöttük. *Shikanshō* 師鑑抄 és *Yūkan-shō* 雄鑑抄 címmel írt könyveket,⁹² feltűnően sok nagyúr és samuráj kezdett tanulni nála, vágyva arra, hogy elsajátítsák tudományát. Ezt követően megírta *Shikan-yōhō* 師鑑用法 című könyvét,⁹³ tudományát pedig Hōjō-ryūnak 北条流 kezdte nevezni. Ujinaga a Takeda-*heihō*ban kamatoztatta tehetségét, annak hagyományát vitte tovább. Érdemei fényesen ragyognak a világban.

Kobayakawa Shikibu Yoshihisa 小早川式部能久

Kobayakawa Shikibu Ōe 大江 Yoshihisa ősei Heizei 平城 császár fiától, Abo 阿保 hercegtől⁹⁴ származtak. Ő maga a [herceg utáni] negyedik generációhoz tartozó Ōe Koretoki távoli leszármazottjának, Mōri Motonari 毛利元就 nyol-

⁹⁰ Tokugawa Hidetada.

⁹¹ Gyalogos-parancsnok.

⁹² Ezekon kívül még *Heihō yūgunkan* 兵法雄軍鑑, *Chōmyō shizen no maki* 微妙至善之卷, *Heihō mondō* 兵法問答, *Shikan yōhō* 士鑑用法, *Zakkaku mondō* 雜格問答 című művei voltak (Watatani – Yamada 1978: 747–748).

⁹³ A műről bővebben lásd Tai 2007.

⁹⁴ Heizei (ur. 806–809) a hagyományos sorrend szerint az ország 51. uralkodója, Kanmu 桓武 császár fia volt. Öccse, Saga 嵯峨 császár javára mondott le a trónról, akivel a következő évben szembekerült, ezért száműzték, száműzetésben halt meg 824-ben. Abo herceg a legidősebb fia volt, akinek fiai közül került ki pl. Ariwara no Narihira 在原業平, az ünnepelt költő, az Ise monogatari 伊勢物語 vélelmezett főhőse.

cadik fiának, Kobayakawa Hidekanének 小早川秀包⁹⁵ volt a harmadik fia. Gyermekkorától fogva szívesen olvasta a hadtudományi könyveket, Obata Kagenori iskolájába lépve végül annak örökösévé⁹⁶ vált. Tanult egy Kasai Shigesuke 香西成資 nevű embernél is, ő Sanuki 讃州 tartományba való volt. Később Chikuzenbe 筑州 ment, ahol a Kuroda-házat 黒田 szolgálta, hadtudományi könyveket is írt.

Yamaga Kangozaemon Yoshinori 山鹿勘五左衛門義矩⁹⁷

Yamaga Kangozaemon Yoshinori később Takahiróra 高祐 változtatta a nevét, Hōjō Ujinagánál tanulta ki a hadtudomány rejtelmét, s vált benne tekintéllyé. Asano Uneme-no-kami Nagatomót 浅野采女正長友⁹⁸ szolgálta, akitől ezer kokus birtokot kapott, ám azután kilépett a szolgálatából. Amikor a hadtudomány oktatása mellett ideje jutott rá, könyveket írt, többek között *Shinbu yūbi shū* 神武雄備集 és *Bukyō zensho* 武教全書 címmel, s azokat tanítványai kezébe adta. Tudományát igen sok nagyúr és szamuráj tanulta tőle, hiszen a legrégebbi idők óta nem sokan voltak, akik hozzá hasonló szintre jutottak volna. Később balszerencse érte, s a harimai Akō 赤穂 városába került háziőrizetbe.⁹⁹ Ezután Edóba ment, Jōkyō 貞享 2. évében (1685), a 9. hónap 26. napján halt meg. Halotti neve Gekkai-in Gokō Jōsan 月海院瑚光浄珊 volt. Igen sokan tanultak Takahirótól és lettek az örököséivé, közülük Fuse

⁹⁵ Kobayakawa Hidekane (1567–1601) a Nyugat-Honshū uraló nagy daimyō, Mōri Motonari utolsó fia volt. 1582-ben, a Mōri család és Hideyoshi békekötésekor túszként Ószakába került, ott Hideyoshitól kapta nevének „hide” 秀 írásjegyet. Részt vett Hideyoshi Shikoku és Kyūshū elleni hadjárataiban, amiért a kyūshūi Kurume-vár 久留米城 birtokába került. Harcolt Koreában is, végül Sekigaharánál unokaöccsével, a Mōri-ház fejével, Terumotóval 輝元 együtt a vesztes oldalon küzdve vereséget szenvedett. A következő évben a Nagato-beli Akamasakiban 赤間関 (ma Shimonoseki 下関) halt meg.

⁹⁶ Sō 宗. A *sōke* 宗家 cím egy iskola vezetőjét jelentette. Az öröklés az Edo-korban már lehetőleg családon belül történt (mivel egy-egy iskola, illetve az ahhoz tartozó létesítmények a család vagyonának részét képezték), de előfordult, hogy a legjobb tanítványt a családba fogadva tették örökössé, illetve az is, hogy a cím másik családhoz került (bővebben: Nishiyama 1982).

⁹⁷ Yamaga Sokō 山鹿素行 (1622–1685), neves konfuciusus filozófus és hadtudós. Elsősorban a szamurájok békés időszakban betöltött szerepe, a japán társadalom elitjeként való megfogalmazása foglalkoztatta, rendszerét shidōként 士道 (a harcosok útja) ismeri az utókor. Életéről, utókorra tett hatásáról: Szabó 2013.

⁹⁸ A harimai Akō-han 赤穂藩 *daimyō*-ja. Családjá fia, Asano Naganori 浅野長矩 idejében veszítette el birtokait a negyvenhét szamuráj történeteként híressé vált Akō-incidens előzményeként.

⁹⁹ Yamaga Sokōt 1665-ben *Seikyō yoroku* (*A bölcsék oktatásának alapvetése*) című írásáért száműzték. Száműzetésének okairól: Tucker 1995: 25–27, Tawara – Morimoto 1970: 453, Szabó 2013: 81–82.

Genbei Moriyuki 布施源兵 守之 tudása különösen nagy volt, érdemei számosak. Moriyuki Akashi Omotobito Matsudaira Nobuyukit 明石侍従松平信之 szolgálta a hadtudomány tanáráként. Halotti neve Kakukai 覚海 volt.

Okamoto Sanesada Nyūdō 岡本実貞入道

Okamoto Sanesada Nyūdō Kai tartomány északi járásából származott, apja és bátyja Takeda Katsuyorit szolgálva Kōfuban 甲府 laktak. Katsuyori pusztulásának idején Sanesada mindössze három- vagy négyéves lehetett. Felnőttként sokat kérdezősködött a Kai-beli rōninoktól Shingen hadművészetéről, így részletekbe menően ismerte annak lényegét. Később Obata Kagenori meghívására Edóba ment, ahol találkozott vele, s mesélt neki a múlt dolgairól, majd visszatért Kaiba. Volt egy Hori Gondai’u Fujiwara Sadanori 堀金大夫藤原貞則 nevű ember, aki kiskorától kedvelte a hadi tudományokról szóló könyveket, majd diplomát kapott Enomoto Han’emon Masayukitól 榎本半右衛門順之, igen jól ismerte Kagenori hadtudományát. Masayuki Sasamata Kichibei Masayukitól 篠俣喜兵衛正幸 tanult, aki pedig Kagenori tanítványaként az Ii házat szolgálta. Hadvezetést tanult Okamoto Hansuke Tsunenaritól, amiben szintén járatos volt. Sadanori ismeretség útján került Sanesada Nyūdōhoz, akitől végül megtanulta a hadtudomány végső titkait is. Kagenori vele is találkozott, és őt is kikérdezte minderről. Sadanori jól ismerte a Kai-beli hadművészetet, s bár akkoriban sokan tanítottak a hadi tudományokról, olyan kevés volt, aki Sadanorihoz hasonlóan járatos lett volna ebben.

Hori Gondai’u Fujiwara Sadanori ősei a Shinano 信濃 tartománybeli Murakami-házat 村上 szolgálják, a család Katō 加藤 néven volt ismert, ezt változtatták később Horira, így Sadanori már ezen a néven született. Sadanori kicsiny korától kezdve gyakorolta a kard és a lándzsa útját, és párját ritkítóan szépen is írt. Mivel kedvelte a hadi tudományokról szóló könyveket, szeretett volna azokban is járatos lenni. Volt a rokonai között egy Enomoto Hanzaemon Masayuki nevű ember, aki Sasamata Kichibei Nagayukitól tanult Kai-féle hadtudományt, és igen jól ismerte azt. Nagayuki az Ii-ház embere volt s Obata Kagenori tanítványa, hadvezetést pedig Okamoto Hansuke Tsunenaritól tanult, abban szintén járatos volt. Sadanori Masayuki tanítványa lett, és a legmagasabb szinten megtanulta annak tudományát, nem volt senki, aki előbbre jutott volna nála. Mivel még fejlődni akart, Obata Kagenori elé járult, és tőle is tanult.

Ezen túl volt egy Okamoto Sanesada Nyūdō nevű ember, aki Kai tartomány északi járásában lakott. Apja és bátyja Takeda Katsuyorit szolgálva neves harcosok voltak. A Kai-beli háború idején Sanesada mindössze három-négy éves volt, felnőve azonban igyekezett mindent megtudni a Kai-hadtudományról, eljutva annak teljes megismeréséig. [Hori] Sadanori a Musashi tartománybeli Kanekóban 金子 lévő Zuisenin 瑞泉院 templomban járult az idős Sanesada

elé, aki megkedvelte őt, s végül minden tudományát átadta neki. Amikor Obata Kagenori hozzákezdett Kai hagyományainak leírásához, meghívta magához, és kikérdezte Sanesadát, ezért is szeretett volna Sadanori annyira találkozni vele, hiszen tudta, sokat nyerhet vele, ha elsajátítja a hagyományt, amit ő közvetített. Akkoriban nagyon sokat foglalkoztak hadtudománnyal, de nagyon sok volt a tévedés is. Voltak, akik Yoshiie, Yoshitsune vagy Masashige¹⁰⁰ örökösének mondták magukat, voltak, akik híres hadvezérek nevét vették kölcsön, száz iskola ezer irányzata létezett a nap alatt. A Kai-féle hadtudományt helyesen azonban csak kevesen ismerték. Sadanori a legnagyobb erőfeszítéseket téve helyesen sajátította el annak elejét és végét is, majd felosztva azt részekre könyvet írt belőle, aminek a Kōbu 甲武 [A Kai-féle háború] címet adta. Ésszerűen és világosan [magyarázva el azt], a Kai-beli hadtudományt ő tette teljessé, senki sincs, aki ugyanazzal a tekintéllyel beszélhetett volna erről, ő egyedül tekinthető e tudomány örökösének.

(Megjegyzem, bár a legújabb kor hadtudományában sok jól ismert ember van, közülük egy sincs, aki megengedhetné magának, hogy ne foglalkozzék a Kai-beli hadtudománnyal. Ez a tudomány olyan, hogy azt minden korban tisztelni fogják. A katonai tudomány olyan, az alkalomnak megfelelően változó részei, mint a haditechnika vagy a taktika, mindig az adott kornak felelnek éppen meg – valóban hívhatjuk hát tudománynak őket? Az igazán nagy dolgokat semmi sem korlátozza. A mai korban a hadi dolgokról érkezők a taktikát tudománynak tekintik, ám amiket tanulnak, azok csak gyorsan változó dolgok. Emiatt azután a régi csaták értékelésénél sem képesek a lényegre megragadni, ostobán sértegetnek nagyszerű hadvezéreket. Akik hisznek nekik és náluk tanulnak, azok között ugyancsak sok lesz a butaságot, hamisságot terjesztő ember. Az ország hosszú ideje békés, ezért a harci művészetek a legtöbb [szamuráj] családban elfelejtődtek, a bushidōt sem veszi már senki igazán komolyan. Beszélhetünk az ilyenekkel kapcsolatban hadi tudományról (*heihō*)?!

---

¹⁰⁰ Minamoto no Yoshiie 源義家 és Yoshitsune, Kusunoki Masashige.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Arima Seiho 有馬成甫 1936. *Hōjō Ujinaga to sono heigaku* 兵學とその北条氏長 [Hōjō Ujinaga és hadtudomány]. Tokyo: Gunjishi gakkai.
- Asano Yuichi 浅野裕一 1979. „Kōyōgunkan no heigaku shisō: kamigata-heigaku to no taihi [『甲陽軍艦』の兵学思想：上方兵学との対比 [A Kōyōgunkan hadtudományi elmélete: összevetés az arisztokratikus hadtudománnyal].” *Shimadai kokubun* 島大文 8: 34–57.
- Asao Naohiro 朝尾直弘 1984. „Toyotomi seiken no kiban 豊臣政権の基盤 [A Toyotomi-hatalom alapjai].” In: Miki Seiichirō 三鬼清一郎 (ed.) *Toyotomi seiken no kenkyū* 豊臣政権の研究 [A Toyotomi-hatalom kutatása]. [Sengoku daimyō ronshū 戦国大名論集 18.] Tokyo: Yoshikawa kōbunkan, 238–264.
- Berry, Mary Elizabeth 1982. *Hideyoshi*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bodde, Derek 1987. „The State and Empire of Ch'in.” In: Twitchett, Denis – Loewe, Michael (eds.) *The Cambridge history of China. Vol. 1., The Ch'in and Han empires, 221 B.C. – A.D. 220*. Taipei: Caves Books, 20–102.
- „Bujutsu ryūso roku 武術流祖録 [Harcművészeti iskolák alapítóinak jegyzéke]” 1843. In: Hayakawa Junzaburō (ed.) *Bujutsu sōsho* 武術叢書 [Harcművészeti szövegyűjtemény]. Tokyo: Hachiman shoten (1915/2003), 124–159.
- Csoma Mózes 2011. *Koreai csaták és harcok*. Budapest: Oriental History Project.
- „Gekken sōdan 撃剣叢談 [Történetek a kardvívásról].” 1790. In: Hayakawa Junzaburō (ed.) *Bujutsu sōsho* 武術叢書 [Harcművészeti szövegyűjtemény]. Tokyo: Hachiman shoten (1915/2003), 160–209.
- Hayami Akira 2010. *Population and Family in Early-modern Central Japan*. Kyoto: Nichibun International Research Center for Japanese Studies.
- Hayashi Motoi 林基 1985. „Bekki Shōzaemon 別木庄左衛門.” In: Nihon rekishi daijiten henshū iinkai 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 (A japán történelem nagyszótára). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, vol. 8: 171.
- Hinatsu Shigetaka 日夏繁高 1990. „Honchō bugei shōden 本朝武芸小傳 [Japán harcművészeinek rövid története].” *Monumenta Nipponica* 45.3: 261–284.
- Horiguchi Yoshinobu 塚口義信 1980. *Jingū kōgō densetsu no kenkyū* 神宮皇后伝説の研究 [Jingū császárné legendájának vizsgálata]. Tokió: Gakuseisha.
- Howland, Douglas R. 2001. „Samurai status, class, and bureaucracy: a historiographical essay.” *The Journal of Asian Studies* 60.2: 353–380.
- Hsu, Cho-yun 1999. „The Spring and Autumn period.” In: Loewe, Michael – Shaughnessy, Edward L. (eds.) *The Cambridge History of Ancient China*. Cambridge: Cambridge University Press, 545–586.
- Imamura Yoshio 今村義男 1967. *Jūkyū seiki ni okeru Nihon taiiku no kenkyū* 19世紀に於ける日本体育の研究 [A 19. századi japán testnevelés kutatása]. Tokyo: Fumaidō.
- Kasaya Kazuhiko 笠谷和比古 1993. *Samurai no shisō* 士の思想 [A samurájok filozófiája]. Tokyo: Nihon keizai shinbunsha.
- Kawamura Hirotada 川村博忠 2008. „Shōhō Nihonzu to Hōjō Ujinaga no sakuto giyutsu ni kansuru jakkan no kōsatsu 正保日本図と北条氏長の作図技術に関する若干の考察 [A Shōhō Nihonzu (Japán térképe a Shōhō éveiből) és néhány gondolat Hōjō Ujinaga térkép-készítési technikájáról].” *Chizu* 地図 46.4: 11–26.
- Kublin, Hyman 1949. „The 'modern' army of early Meiji Japan.” *The Far Eastern Quarterly* 9.1: 20–41.
- Lewis, Mark Edward 1999. „Warring states: political history.” In: Loewe, Michael – Shaughnessy, Edward L. (eds.) *The Cambridge History of Ancient China*. Cambridge: Cambridge University Press, 587–650.

- Loewe, Michael 1987. „The Former Han dynasty.” In: Twitchett, Denis – Loewe, Michael (eds.) *The Cambridge History of China. Vol. 1., The Ch'in and Han empires, 221 B.C. – A.D. 220.* Taipei: Caves Books, 103–222.
- Matsushima Eiichi 松島栄一 1985. „Yui Shōsetsu 由井正雪.” In: Nihon rekishi daijiten henshū iinkai 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 (A japán történelem nagyszótára). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, vol. 9: 422.
- Mikami Sanji 三上参次 1977. *Edo jidai shi* 江戸時代史 [Az Edo-kor története]. Vol 1–3. Tokyo: Kōdansha.
- Minegishi Sumio 峰岸純夫 1991. „Kenchi to katanagari 検地と刀狩 [Földfelülvizsgálat és fegyverbegyűjtés].” In: Kiyowara Yasumasa 清原康正 – Suzuki Sadami 鈴木貞美 (eds.) *Tenka tōitsu no yume* 天下統一の夢 [Az országegyesítés álma]. (Shiwa – Nihon no rekishi 14.) Tokyo: Sakuhinsha, 173–190.
- Miyamoto Musashi 宮本武蔵 1915. „Gorin no sho 五輪書 [Az öt kör könyve].” In: Hayakawa Junzaburō 早川純三郎 (ed.) *Bujutsu sōsho* 武術叢書 [Harcművészeti szöveggyűjtemény]. Tokyo: Hachiman shoten (1915/2003), 234–266.
- Nakabayashi Shinji 中林信二 1988. „Heihō kadensho no shisō ni kansuru ichikōsatsu 兵法家伝書の思想に関する一考察 [Gondolatok a Heihō kadensho filozófiájáról].” In: Nakabayashi Shinji sensei isaku shū kankōkai 中林信二先生遺作集刊行会 (ed.) *Budō ronkō* 武道論考 [Elmélkedések a harci művészetekről]. Tsukuba: Tsukuba Daigaku, 153–159.
- Nakane, Chie 1991. „Tokugawa society.” In: Nakane Chie – Shinzaburo Oishi (eds.) *Tokugawa Japan. The social and Economic Antecedents of Modern Japan.* Tokyo: University of Tokyo Press, 213–231.
- „Nihon chūkō bujutsu keifu ryaku 日本中興武術系譜略 [Japán legkiválóbb harcművészei lezármazásának rövid története].” 1790. In: Hayakawa Junzaburō 早川純三郎 (ed.) *Bujutsu sōsho* 武術叢書 [Harcművészeti szöveggyűjtemény]. Tokyo: Hachiman shoten (1915/2003), 87–123.
- Nishida Taketoshi 西田長寿 1985. „Hayashi Hōkō 林鳳岡.” In: Nihon rekishi daijiten henshū iinkai 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 (A japán történelem nagyszótára). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, vol. 8: 107–108.
- Nishiyama Matsunosuke 西山松之助 1982. *Iemotosei no tenkai* 家元制の展開 [Az iemotorendszer fejlődése]. Tokyo: Yoshikawa kōbunkan.
- Oishi, Shinzaburo 1991. „The bakuhan system.” In: Nakane Chie – Shinzaburo Oishi (eds.) *Tokugawa Japan. The Social and Economic Antecedents of Modern Japan.* Tokyo: University of Tokyo Press, 11–36.
- Ōmori Nobumasa 大森宣昌 1991. *Bujutsu densho no kenkyū. Kinsei budōshi e no apurōchi* 武術伝書の研究. 近世武道史へのアプローチ [Harcművészeti iratok kutatása. Egy megközelítés a kora-újkori harcművészet-történethez]. Tokyo: Chijinkan.
- Ooms, Herman 1984. „Neo-Confucianism and the formation of early Tokugawa ideology: contours of a problem.” In: Peter Nosco (ed.) *Confucianism and Tokugawa Culture.* Princeton: Princeton University Press, 27–61.
- Ooms, Herman 1985. *Tokugawa Ideology. Early Constructs, 1570–1680.* Princeton: Princeton University Press.
- Ooms, Herman 1996. *Tokugawa Village Practice: Class, Status, Power, Law.* Berkeley: University of California Press.
- Owada Tetsuo 大和田哲男 2004. *Kōyōgunkan nyūmon. Takeda-gundan tsuyosa no himitsu* 甲陽軍艦入門武田軍団強さの秘密 [Bevezetés a Kōyōgunkanba. A Takeda-haderő erejének titka]. Tokyo: Kadokawa.
- Rogers, John M. 1990a. „Arts of War in Times of Peace. Archery in Honcho Bugēi Shoden.” *Monumenta Nipponica* 45.3: 253–260.

- Rogers, John M. 1990b. „Arts of war in times of peace: swordsmanship in Honcho bugei shoden, chapter 5.” *Monumenta Nipponica* 45.4: 413–448.
- Rogers, John M. 1991. „Arts of War in Times of Peace. Swordsmanship in Honcho Bugei Shoden, chapter 6.” *Monumenta Nipponica* 46.2: 173–202.
- Rogers, John M. 1998. *The Development of the Military Profession in Tokugawa Japan*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sakai Toshinobu 酒井利信 2012. „Budōshi ni okeru shinshinron josetsu 武道史における心身論序説 [Bevezető gondolatok a harcművészet-történetben megfigyelhető tudat és test elméletről].” Tsukuba: Tsukuba Daigaku taiiku kagakukei kiyō 筑波大学体育科学系紀要 [A Tsukuba Egyetem Testneveléstudományi Karának bulletinje] 35.
- Salát Gergely 2009. *A régi Kína története*. Budapest: ELTE Konfuciusz Intézet.
- Sansom, George B. 1963. *A history of Japan: 1615–1867*. Stanford: Stanford University Press.
- Sasamoto Shōji 笹本正治 1997. *Takeda Shingen – densetsu teki ei-yūzō kara no dakkyaku* 武田信玄 – 伝説的英雄像からの脱却 [Takeda Shingen – kilépés a legendós hősről alkotott képből]. Tokyo: Chūkō shinsho.
- Sasamoto Shōji 笹本正治 2006. *Sengoku daimyō no nichijō seikatsu* 戦国大名の日常生活 [A hadakozó kor hadurainak mindennapi élete]. Tokyo: Kōdansha.
- Shaughnessy, Edward L. 1999. „Western Zhou dynasty.” In: Loewe, Michael – Shaughnessy, Edward L. (eds.) *The Cambridge History of Ancient China*. Cambridge: Cambridge University Press, 292–351.
- Suzuki Sadami 鈴木貞美 2005. „Nijū seiki no budō to shinpi taiken 20世紀の武道と神秘体験 [A 20. századi harcművészet és a lélektani tapasztalat].” In: Yamada Shōji 山田正治 – Alexander Bennett (eds.) *Nihon no taiiku ni budō o – 21 seiki ni singitai o kitaeru* 日本の体育に武道を – 21世紀に心技体を鍛える [Harcművészeteket a japán testnevelésbe – a 21. század legyen a szellem, a technika és a test edzéséé]. Tokyo: Meiji tosho, 94–121.
- Szabó Balázs 2010. *A dzsúdzsucu fogásrendszere és eszmeisége. Forrástanulmány a japán művelődéstörténethez*. (Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem.)
- Szabó Balázs 2013. „A rendszerbarát lázadó: Yamaga Soko munkái és hatása.” *Keletkutatás* 2013. tavasz: 77–88.
- Tai Kentarō 田井健太郎 2007. „‘Shikan yōhō’ ni okeru Hōjō Ujinaga no heihō shisō 兵法思想の北条氏長における『土鑑用法』 [Hōjō Ujinaga hadtudományi elmélete a Shikan yōhō alapján].” *Taiiku tetsugaku kenkyū* 体育哲学研究 38: 61–67.
- Takenouchi Hisatake 竹内久武 1992. „Takenouchi-ryū no dentō – sono kokoro to waza 竹内流の伝統 – その心と技 [A Takenouchi-iskola hagyománya – lélektan és technika].” In: *The 4th International Seminar of Budo Culture*. Katsuura, 65–77.
- Totman, Conrad 1993. *Early Modern Japan*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Uozumi Takashi 魚住孝至 2002. *Miyamoto Musashi – Nihonjin no michi* 宮本武蔵 – 日本人の道 [Miyamoto Musashi – egy japán ember útja]. Tokyo: Perikansha.
- Wakamori Tarō 和歌森太郎 1985a. „Kashima jingū 鹿島神宮 [Kashima szentély].” In: *Nihon rekishi daijiten henshū iinkai* 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 (A japán történelem nagyszótára). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, vol. 2: 361–362.
- Wakamori Tarō 和歌森太郎 1985a. „Katori jingū 香取神宮 [Katori szentély].” In: *Nihon rekishi daijiten henshū iinkai* 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 (A japán történelem nagyszótára). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, vol. 3: 62.
- Watanabe Hiroshi 渡辺浩 1985. *Kinsei Nihon shakai to sōgaku* 近世日本社会と宋学 [A korai-japán társadalom és a Song-konfucianizmus]. Tokyo: Tōkyō Daigaku Shuppankai.
- Watatani Kiyoshi 綿谷雪 – Yamada Tadashi 山田忠史 (eds.) 1978. *Bugei ryūha daijiten* 武芸流派大事典 [A harcművészeti iskolák nagyszótára]. Tokyo: Tōkyō kopii shuppanbu.

- Wechsler, Howard J. 1989. „The founding of the T'ang dynasty: Kao-tsu (reign 618–26).” In: Twitchett, Denis (ed.) *The Cambridge history of China*. Vol. 3., *Sui and T'ang China*, 589–906. Taipei: Caves Books, 150–187.
- Yagyū Munenori 柳生宗矩 1988. *Heihō kadensho* 兵法家伝書 [A harcművészet családi hagyománya]. Tokyo: Iwanami.
- Yamaji Masanori 2004. „Bun to bu. Bushi no shisō kenkyū ni nosete 文と武 – 武士の思想研究に載せて [Tudomány és háború – a samurájok gondolkodásának kutatásához].” In: Árokay, Judit – Vollmer, Klaus (eds.) *Sünden des Worts. Festschrift für Roland Schneider zum 65. Geburtstag*. Hamburg: Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, 467–490.
- Yamamura Tatsuya 山村竜也 2005. *Sanada Yukimura. Densetsu ni natta eiyū no jitsuzō* 真田幸村. 伝説になった英雄の実像 [Sanada Yukimura. A legendás hős valódi arca]. Tokyo: PHP Shinsho.
- Zentai Judit 2013. *Az Edo-kori egészségmegőrzés és orvoslás képe Kaibara Ekiken Jódzsókun című írásának elemzése alapján*. (Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem.)